

Landschap tussen Frictie en Falen

Ruimte voor liminaliteit in Sociale Kunstpraktijken

Landschap tussen Frictie en Falen

Ruimte voor liminaliteit in Sociale Kunstpraktijken

Dit is een onderzoek in opdracht van het VriendenLoterij Fonds om de kennis van sociale kunstpraktijken te vergroten. Voor de uitvoering hiervan wordt de samenwerking gezocht met onderzoekers die de impact op een andere manier kunnen bevragen en in beeld brengen. Dit maal is het onderzoek uitgevoerd door kunstenaar-antropoloog Kyra Sacks, waarvoor zij vijf van de creatieve partners die ondersteuning ontvangen van het VriendenLoterij Fonds door een artistieke en antropologische lens heeft uitgelicht. Het doel is om de uitdagingen van het maakproces van sociale kunstpraktijken beter te begrijpen, zodat het VriendenLoterij Fonds de partners daarin zo goed mogelijk kan blijven ondersteunen. Dit onderzoek geeft inzichten die voor zowel het VriendenLoterij Fonds, hun partners en toekomstige creatieve samenwerkingen tussen kunstenaars en gemeenschappen behulpzaam zijn.

Het VriendenLoterij Fonds ondersteunt kunst- en cultuurprojecten die radicale verbeelding inzetten om te laten zien dat een andere wereld mogelijk is. Eén waarin ruimte is voor een veelheid aan perspectieven, waarin op een gelijkwaardige en inclusieve manier wordt samengewerkt, en onbetwiste, dominante waarheden worden bevestigd. Sociale kunstprojecten nemen fluïde en onvoorspelbare vormen aan, en ruimte voor 'frictie en falen', voor onzekerheid en het *nog-niet-weten*, voor liminaliteit is een belangrijk onderdeel van het maakproces. Via de tekeningen en verhalen in dit landschap kruipt men dieper in het weefsel van sociale kunst en de veelzijdige uitingen en uitdagingen die daar onderdeel van zijn.

VRIENDEN
LOTERIJ | FONDS

In opdracht van het VriendenLoterij Fonds
2024-2025

Met dank aan Yu Lan van Alphen, Emma Hogendorp, Noa Bawits,
Cecilia, Eline, Romke, Nicole, Abhishek en Job, Inez, Lydi

Creative Developers website: Eveleen Hamers en Yannick
Gregoirre (FLINK media)

Amsterdam
September 2025

Inhoudsopgave

	<i>pagina</i>
Inleiding	4
Partners	6
Contextueel	8
Artistiek	15
Participatief	22
Transformatief	29
Conclusie en aanbevelingen	36
Referenties	41

Inleiding

Het VriendenLoterij Fonds en sociale kunst

Het VriendenLoterij Fonds ondersteunt kunst- en cultuurprojecten die radicale verbeelding inzetten om te laten zien dat een andere wereld mogelijk is. Een wereld waarin ruimte is voor een veelheid aan perspectieven, stemmen en verhalen. Waarin op een horizontale, gelijkwaardige en inclusieve manier wordt samengewerkt om zo onbetwiste en dominante waarheden te bevragen. Deze sociale kunstpraktijken laten zich niet gemakkelijk in een hokje plaatsen en kennen veel verschillende aanduidingen, verschijningsvormen en toepassingen. In dit onderzoek wordt de term 'sociale kunst' gebruikt, maar ook de termen 'participatieve kunst' en 'social practice' worden gebruikt. De belangrijkste constante is de brug die wordt geslagen tussen kunst en de samenleving. Door middel van een artistiek proces binnen een specifieke context wordt door kunstenaars samen gewerkt met niet-kunstenaars. De keuze om met een bepaalde groep participanten te werken hangt af van het thema dat het project aansnijdt. Hoewel het geen doel op zich is om een maatschappelijk probleem op te lossen, maakt het deze wel zichtbaar: het legt urgenties bloot die leven in het sociaal-maatschappelijke weefsel van een groep deelnemers of plek. Participatie leidt in veel gevallen tot versterkte onderlinge verbindingen en kan ingesleten verhoudingen los masseren binnen de groep of tussen de groep en de samenleving. De mate waarin de artistieke uitkomst van het project van belang is verschilt sterk, maar kan zowel als een motor voor het participatieve proces fungeren als een einddoel op zich zijn. Voor de kunstenaar betekent deze manier van werken dat er anders nagedacht moet worden over de invulling van het kunstenaarschap en er andere capaciteiten en vaardigheden vereist zijn om het project te verwezenlijken.

Sinds de jaren '70 zijn kunstenaars steeds meer op zoek gegaan naar verbinding met de wereld om hen heen en rond de eeuwwisseling werd deze sociale wending door Claire Bishop (2006) aangeduid als de 'social turn', of 'collaborative turn' in de kunst. In 'Relational Aesthetics' (1998) beschrijft Nicolas Bourriaud hoe deze kunstvorm menselijke interactie en de sociale context centraal stelt. Grant Kester stelt in *Conversation Pieces* (2004) dat sociaal geëngageerde kunst bij kan dragen aan sociale verandering. Hoewel sinds die jaren sociale kunstpraktijken zich steeds verder hebben ontwikkeld, schetst Sandra Trienekens (2020) in haar onderzoek naar de plek van sociale kunst in Nederland een kunstlandschap waarin de productie van autonome kunst en de individuele en persoonlijke gedrevenheid van de kunstenaar nog altijd centraal staan. Sociale kunst neemt daarmee in het kunstveld nog steeds een gemarginaliseerde en veelal geïnstrumentaliseerde positie in. Er is enerzijds te weinig interesse vanuit het kunstveld in de sociale en politieke dimensie die sociale kunst te bieden heeft. Anderzijds wordt sociale kunst juist omarmd door

beleidsmakers en sociale professionals die haar enkel willen inzetten als middel dat "kan verbinden, diversiteit zichtbaar kan maken en bruggen kan bouwen". (Trienekens & Postma, 2010, p.23) Dit resulteert aan beide kanten in een te beperkte blik, met "weinig ruimte voor het perspectief van de kunstenaar die voor collectief auteurschap kiest, voor het recht van mensen om niet alleen publiek te zijn, maar kunst te kunnen maken op hun eigen voorwaarden en voor het intersectorale, multidisciplinaire en multifunctionele karakter van participatieve kunst." (Trienekens, 2020, p. 6)

Ondanks dat sociale kunstprojecten door de jaren heen een professionaliseringsslag hebben doorgemaakt blijven er fricties bestaan. Naast deze eenzijdige waardering vanuit de kunst- en systeemwereld zijn er ook inhoudelijke en procesmatige uitdagingen die aandacht vragen. Voor de makers zijn dat vragen als: Wie is er verantwoordelijk voor het (artistieke) resultaat? Hoe gaan we om met de vele verschillende rollen die vervuld moeten worden binnen het project? Welke ethische uitdagingen brengt deze manier van werken met zich mee in het werken met participanten? Wat laten we achter als het project voorbij is? Voor de financiering spelen andere vragen: Hoe beoordelen we de kwaliteit van zowel de artistieke en sociale aspecten van het project? Hoe past deze veelzijdige vorm van werken in de bestaande criteria en hokjes van financiering?

Frictie en falen: ruimte voor liminaliteit

Als uitgangspunt voor dit onderzoek wordt sociale kunst bekeken door een lens van 'frictie en falen'. Juist voor financierders zoals het VriendenLoterij Fonds is het belangrijk kunstenaars ruimte te bieden de onzekerheden en uitdagingen van hun sociale kunstpraktijk te delen. Juist omdat er frictie *mag* zijn en er gefaald *mag* worden, omdat de omgang met uitdagingen, onzekerheden en het *nog-niet-weten* het vermogen laat zien om in te spelen op de huidige context en tijdsgeest waarin veel vaste zekerheden en waarheden lijken te wankelen.

Frictie is veelzijdig: ze beschrijft tegenovergestelde krachten die elkaar raken, hoewel dat niet altijd op een aanwijsbaar punt is. Frictie is niet statisch, maar een proces waar doorheen bewogen wordt. Die nadruk op het proces sluit aan bij sociale kunstpraktijken die zich constant en bewust begeven in het ontwikkelen, ontmoeten, aftasten en onderzoeken. Frictie die kunstenaars ervaren kan ontstaan tussen het haalbare en het gedroomde, proces en resultaat, beloftes en teleurstellingen. Tussen wilskracht voelen en overspoeld raken, tussen grote ontwikkelingen in de wereld en kleine, betekenisvolle momenten van ontmoeting die plaatsvinden in het alledaagse. De initiatieven spelen in op lokale, specifieke contexten, maar zijn ook altijd verbonden met grote globale ontwikkelingen. Antropoloog Anna Tsing (2005) schrijft in haar analyse van mondiale connectie dat juist frictie de verbinding toont tussen

verschillen. Globale processen zijn geen universele waarheden, maar veroorzaken op elk lokaal punt, in contact met een lokale context, een specifieke frictie. Daar, in het ongemakkelijke, ongelijke, oneerlijke en onstabiele komen we elkaar tegen en wordt onze verwevenheid voelbaar. Daar waar we elkaar raken, kunnen we elkaar ontmoeten.

Dit onderzoek reflecteert ook op vormen van falen in sociale kunst. Auteur Tony Morrison (NEA Arts 2014) beschrijft hoe mislukkingen niet meer zijn dan informatie over wat niet werkt. In het maakproces zit altijd een liminale fase van nog-niet-weten, van trial and error, van risico en experiment. Onderzoek naar creatieve maakprocessen laat zien dat er bovendien in elke fase de mogelijkheid bestaat tot het verbannen van het werk. Het behelst een delicaat herhalend proces van actie en reactie tussen de maker(s) en het te maken kunstwerk: “The artist must manage a delicate balance among suggestions for the work, knowing the outcome of artmaking activities, and discovering outcomes” aldus Mace en Ward (2002). Het idee van falen hangt sterk samen met verwachtingen over het eindresultaat. Niet zozeer wat er fout ging, maar hoe je je daartoe verhoudt doet er toe. Wanneer iets niet lukt moet je jezelf opnieuw uitvinden, je zult je perspectief moeten bevragen, het startpunt omgooien, of de kern van je werk opnieuw bekijken.

Het VriendenLoterij Fonds is een belangrijke speler voor de financiering van sociale kunst, zeker nu het gat zichtbaar is geworden dat de bezuinigingen van de rijksoverheid voor de culturele sector heeft achtergelaten. De grote verscheidenheid in vorm, schaal en tijdsduur maakt dat de financiële behoeften van de creatieve partners uiteenlopen. Om hen de kans te geven hun praktijk ten volle uit te voeren, te verdiepen en de beoogde impact te behalen, vraagt sociale kunst om een andere benadering van financiering. In plaats van te verlangen dat zij binnen de bestaande hokjes passen moet er meer ruimte komen voor de liminaliteit van het proces: voor fluïde, organische en onvoorspelbare vormen, voor frictie en falen.

Het landschap

De bevindingen van dit onderzoek zijn vastgelegd in het ‘Landschap tussen Frictie en Falen’. Een landschap heeft per definitie geen helder begin en eind punt, maar loopt van het één over in het andere. De elementen in een landschap zijn met elkaar verbonden en vergroeid. Hetzelfde geldt voor participatieve kunst, die vaak een doorgaande beweging vormt, waarbinnen het ene project doorstroomt in een idee voor het volgende, deelnemers op steeds nieuwe manieren betrokken zijn, en kunstenaars gaande weg nieuwe vormen en perspectieven vinden. Via tekeningen en verhalen verzameld bij vijf partners die ondersteuning ontvangen van het VriendenLoterij Fonds, kruipen we dichterbij in het weefsel dat kunst en samenleving met elkaar verbindt, en de veelzijdige uitingen en uitdagingen die daarin een plek hebben.

Het landschap is ingedeeld op basis van vier kenmerkende aspecten, zoals die zijn opgesteld in het ‘Manifest voor participatieve kunstpraktijken’ van Hillaert en Trienekens (2015):

1. *Contextueel – kunstenaars doen artistiek onderzoek naar een (politiek-)maatschappelijk vraagstuk en sluiten daarbij aan op een – eventueel latente – urgentie bij burgers om daar zelf grip op te krijgen.*
2. *Artistiek – de regie ligt bij een kunstenaar die zich persoonlijk committeert en vakkundig stuurt op verbeeldingskracht, samenwerkingskracht, vormkracht en esthetiek.*
3. *Participatief – het maakproces betreft burgers en relevante partijen rond een (politiek-) maatschappelijke bekommernis en creëert speelruimte voor een (experimentele) herbemiddeling van onderlinge relaties en beelden.*
4. *Transformatief – het beoogde resultaat is een uitdagende artistieke productie, voor een breed publiek, die een kritische reflectie bevat en aanleiding geeft tot nieuwe (handelings)perspectieven.*

In een reis langs vijf praktijkvoorbeelden worden elk van de aspecten uitgelicht. Dit digitale platform geeft toegang tot het onderzoek, dat is uitgevoerd door kunstenaar-antropoloog Kyra Sacks. Ze bezocht daarvoor tussen september 2024 en maart 2025 de verschillende partners tijdens hun werksessies, repetities en bijeenkomsten, verzamelde inzichten middels interviews, gesprekken en schetsen, die ze verwerkte in een interactief landschap. Gelimiteerde beschikbaarheid van de partners voor deze contact momenten was daarin een beperkende factor, alsook in sommige gevallen de fase van het project waarin ze zich bevonden.

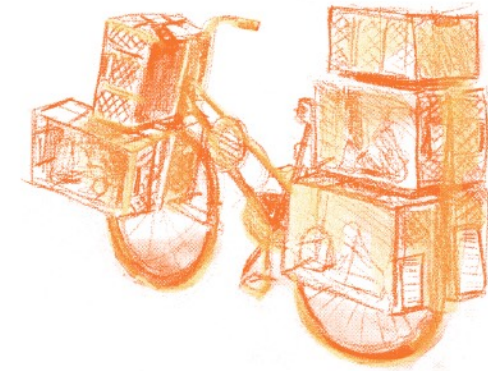
Hotel Maria Kapel

Hotel Maria Kapel (HMK) is een artist-in-residence, presentatieruimte en cinema voor hedendaagse kunst gevestigd in een oude kapel in het centrum van Hoorn. Het team van HMK ondersteunt kunstenaars in de ontwikkeling van hun kunstpraktijk en moedigt samenwerking aan met de stad, het publiek en de gemeenschap van aangesloten vrijwilligers.

Cecilia Moisisio

Het werk van de Finse choreograaf, regisseur en performer Cecilia Moisisio kenmerkt zich door een unieke combinatie van theater, dans, zang en performance kunst. Voor haar voorstelling 'Waste Me' onderzoekt ze samen met Rotterdamse jongeren consumentisme, meeloop gedrag en hun ideeën over de toekomst van de wereld.

Stichting Wijkcollectie

Stichting Wijkcollectie verzamelt actuele, inspirerende en verbindende verhalen van Rotterdamse wijkbewoners. Lokale kunstenaars verbeelden deze verhalen en de resultaten worden in Wijkmuseumkasten tentoongesteld en tijdens Verhalencafé's gedeeld. Samen vormt dit het hedendaags erfgoed van en voor de stad, dat tijdens VerhalenWandelingen kan worden bezocht. De Wijkcollectie versterkt gemeenschapsvorming en inspireert actieve deelname aan de samenleving.

Draaijer & de Vries

De verschillende projecten van theatermakers Romke Gabe Draaijer en Eline de Vries staan altijd in verbinding met gemeenschappen passend bij het project, thematisch en/of geografisch gezien. Momenteel werken ze met 'nieuwe en oude bi-culturele Friezen' aan HEEMWEI, een muzikale locatievoorstelling over wortel schieten op onbekend terrein. Over ruimte innemen, grenzen stellen en stoepjes schoonvegen.

Stichting Afra Tafri

Lacuna Kitchen is een initiatief van Stichting Afra Tafri, waarin theater, gastronomie en sociaal activisme samenkomen om de onzichtbare verhalen van keukenwerkers met een migratieachtergrond te belichten. Dit langdurige onderzoeksproject en pop-up restaurant richt zich op het verbinden van verleden en heden door het delen van persoonlijke verhalen en het herinterpreteren van de culinaire sector.

Contextueel
Artistiek
Participatief
Transformatief

CONTEXTUEEL

“De kunstenaars doen artistiek onderzoek naar een (politiek-)maatschappelijk vraagstuk en sluiten daarbij aan op een – eventueel latente – urgentie bij burgers om daar zelf grip op te krijgen.”

‘Manifest voor participatieve kunstpraktijken’, Hillaert en Trienekens (2015)

De sociale kunstprojecten in dit onderzoek worden gedreven door een frictie in de maatschappij die vraagt om een herordening: om opgeschud te worden en er achter te komen welke processen erin verborgen liggen. In plaats van antwoorden te geven worden er vragen gesteld:

*“Why is the world divided amongst color lines? Not just in gastronomy but everywhere.”
(Abhishek, Afra Tafri)*

“Hoe kan je ruimte aan iemand geven zonder dat je het gevoel hebt dat je zelf ruimte verliest? Van wie is de grond? Heb ik het recht om hier te zijn? Kunnen we ons verenigen in plaats van tegenover elkaar te staan? En kunnen we voor iedereen een thuis daarin bieden? Hoe is het om hier een thuis op te bouwen?” (Eline, Firma Draaijer&De Vries)

“Hoe resoneert het koloniale verleden van Hoorn in de huidige samenleving? Maar ook hele andere thema’s zoals: Hoe gaan boeren met elkaar om? Hoe kunnen we mensen uit de boerengemeenschap hier bij elkaar brengen door kunst?” (Inez, Hotel Maria Kapel)

*“Hoe vind je je rol of je plek in de samenleving? Hoe vinden en vormen mensen een gemeenschap? Hoe kan je aanhaken, zingeving of purpose vinden?”
(Nicole, Stichting Wijkcollectie)*

“Hoe denken jongeren na over massaconsumptie en afval? Welke rol speelt het in hun leven?” (Cecilia Moisio)

Via deze vragen onderzoekt een sociale kunstpraktijk samen met participanten een thema dat voor hen betekenisvol is. Het project staat in nauwe verbinding met de maatschappij en vindt niet (alleen) plaats in een museum of theater, maar zoekt naar manieren zich te verbinden met het echte leven (Visser, 2018). Het zijn artistieke projecten die bestaan binnen de sociale sfeer, “(...) beyond the logic of the traditional art system, confronting unjust situations and prefiguring novel visions for living together.” (Angelotie et al, 2023, p.16) En omdat dat leven vaak complex, chaotisch,

onvoorspelbaar en veranderlijk is, sijn de kwaliteiten ook de kunstpraktijk binnen. Dit brengt uitdagingen met zich mee op het gebied van de verantwoordelijkheid en sensitiviteit van de kunstenaar en de impact die het project kan hebben op participanten.

Embedded kunstenaars zoeken naar een verankering met de plek waar ze werken en soms ook wonen. Ze “draaien de wereld niet hun rug toe, maar zoeken de wereld actief op met al zijn problemen en oneffenheden en zien schoonheid in het alledaagse of onvolmaakte.” (Trienekens 2006, p. 74) De projecten hebben daarom naast artistieke, ook sociale of zelfs politieke doelstellingen. Ze willen bijvoorbeeld de cohesie vergroten in een buurt, ontmoetingen bevorderen tussen verschillende bevolkingsgroepen in een stad of participanten en publiek laten nadenken over hun (consumptie)gedrag.

De partners moeten nadenken over de ethische implicaties die deze manier van werken met zich mee brengt. Het nauwe contact met participanten en de verwevenheid met hun levens, kan fricties opleveren. In zijn analysemodel voor interculturele theaterprojecten stelt Dennis Meyer voor dat makers bewust moeten overwegen waar ze zichzelf plaatsen op een as tussen ‘chaos’ en ‘orde’, en oppert daarbij vragen die helpen bij de positionering van het project in de wereld, zoals: “In welke mate wordt de werkelijkheid in het werk geabstraheerd? In hoeverre is het werk on(be)grijpbaar, ondoorzichtig, grillig of realistisch?” (Meyer 2023, p.78) Ook andere vragen doen zich voor: Hoe ga je om met de verbinding die je aangaat? Hoe krijgen de stemmen en verhalen van de deelnemers een plek in het werk? Wiens verhaal wordt er verteld? Wat zijn de gevolgen van het al dan niet tijdelijke karakter van het project? Door hierbij stil te staan wordt voorkomen dat het project voorbij gaat aan onderliggende en aanwezige (machts)structuren en deze onbedoeld herhaalt.

BODEM

Welke vraag staat centraal?
In welke context bevind je je?
Waar laat je je door beïnvloeden?

Het begint al te schemeren als een groep mensen zich verzamelt aan de kade, ter hoogte van een oud bruggetje. Ze vormen een cirkel en worden verwelkomd door Angela, vrijwilliger voor Stichting Wijkcollectie en bewoner uit de buurt. “Waarom loop je mee?”, vraagt ze aan de kring. “Voor de lol” zegt een lange kale man. “Omdat zij meeloopt”, roept een dame terwijl ze haar vriendin plagerig in haar zij port. “Ik wil meer weten over duurzaamheid in deze wijk”, “Ik ben een bewoner van de wijk”, “Ik woon al twintig jaar in deze wijk en ben vrijwilliger in de voedseltuin.” “Ik ben gewoon nieuwsgierig.” De groep begint aan de VerhalenWandeling en wordt heen en weer geloodst door de steeds donker wordende straten. Het is een diverse buurt, met oude en nieuwe gebouwen, water en bruggen, brede lanen met winkels, trams, pleintjes met bomen en vergeten steegjes. De dames die meewandelen groeten anderen die ze onderweg tegenkomen. Angelique wijst omhoog: “Kijk, dat raam daar, waar nu dat rode gordijn hangt, dat was mijn eerste woning in deze buurt!” Onderweg wordt gestopt bij verschillende initiatieven zoals de buurttuin, de kringloopwinkel, een buurthuiskamer, bij lokale ondernemers en een grote koel-weg-geef-kast. “Samen maken we de wijk sterker,” zegt Angelique.

Stichting Wijkcollectie stapt het echte leven in en bouwt binnen en tussen buurten aan het weefsel van de samenleving, door het ‘immaterieel erfgoed’ tastbaar te maken. Dit ‘nieuwe erfgoed’ zijn de gedocumenteerde en gecureerde verhalen van bewoners die in de wijk iets in beweging zetten. De VerhalenWandeling is een kennismaking met de bestaande activiteiten en initiatieven in de wijk, om een sterker gevoel van vertrouwdheid te creëren. Ze verstevigen het sociale weefsel door mensen uit te nodigen zichzelf daarin te passen of ergens bij aan te sluiten.

Nicole, kunstenaar, antropoloog en initiator van Stichting Wijkcollectie heeft veel ervaring met het ontwikkelen van deze methodiek. “Ik was zelf altijd op zoek naar mijn rol in de samenleving, en eigenlijk we zijn allemaal altijd op zoek naar onze plek in het geheel, denk ik. En om impact te kunnen maken moet je heel dichtbij mensen komen. We proberen om in die wijken actief te zijn waar wat minder cultureel aanbod is, waar mensen vaak ook met meervoudige problemen te maken hebben.”

Stichting Wijkcollectie werkt inmiddels in 24 wijken maar zijn daar niet constant actief. Door de groeiende inzet van gemotiveerde vrijwilligers staan deze projecten na verloop

van tijd steeds meer op eigen benen. De sociale binding en cohesie genereren zo op den duur zichzelf, is het idee. Nicole weet niet precies hoe dat kan: “Ik denk dat mensen toch een ervaring hebben gehad met ons die dan zoveel impact heeft gemaakt dat we daar toch wel steeds een jaar of twee jaar tussen kunnen laten zitten.”

“We krijgen wel eens kritische vragen: Wat hebben jullie eigenlijk te zoeken in, bijvoorbeeld, Lombardijen? Want wij hebben daar als stichting geen wortels, en ook geen vaste locatie.” Maar hoewel ze op buurtniveau werken gaat het bij Stichting Wijkcollectie ook juist om het grotere geheel: “We willen de hele lappendeken van de stad in elkaar passen. Ik denk dat het voor mensen in Lombardijen belangrijk is te weten dat zij een onderdeel zijn van een groter geheel. Hun verhaal en hun activiteit is een onmisbaar deel in het grotere verhaal. Dat laten we met de verschillende wijkcollecties zien.”

TOCHT

[Stichting Wijkcollectie, Contextueel]

“Ik was altijd opzoek naar mijn rol in de samenleving.”

Nicole, Stichting Wijkcollectie

Waarom ben je hier?

Wat is jouw rol?

Hoorn, 25 oktober 2024

In de binnenstad van Hoorn leidt een statige trap naar de met zuilen omlijste ingang van Hotel Maria Kapel. Bij deze kunstenaarsresidentie staat de deur wagenwijd open. De entree ruimte voor de kapel is mintgroen, aan de muren hangen kleurrijke posters met aankondigingen van de activiteiten en exposities die er door de jaren heen plaatsvonden.

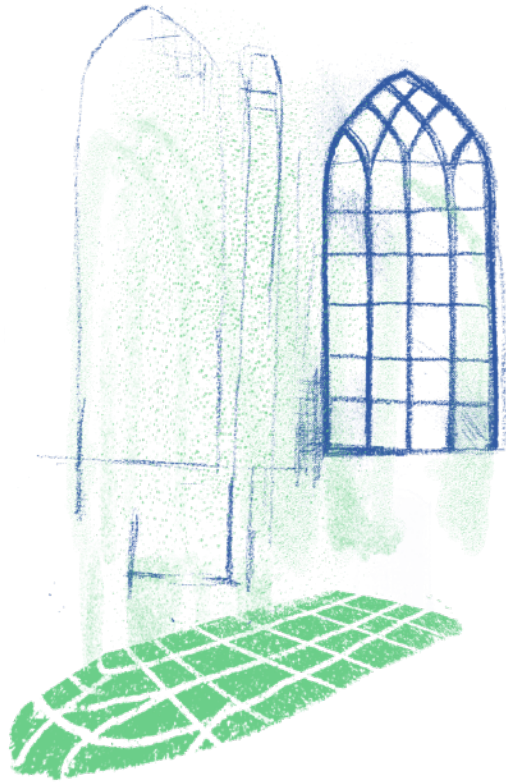
Hotel Maria Kapel heeft een vaste locatie, wat een dichte verwevenheid met de gemeenschap met zich meebrengt. Hoewel de kunstenaars komen en gaan, is Hotel Maria Kapel dus geen tijdelijke gemeenschap, want er heeft zich door de jaren heen een groep vaste vrijwilligers gevormd die betrokken is bij de organisatie van activiteiten. “De laatste jaren is het netwerk enorm vergroot en weten mensen ons te vinden, ook zeker Horinezen met een migratieachtergrond, die voelen zich in de stad niet altijd welkom,” vertelt directeur Inez. Hotel Maria Kapel probeert mensen aan zich te binden door de ruimte beschikbaar te stellen voor bijeenkomsten van activisten en andere netwerken in Hoorn die aansluiten bij hun visie.

Langzaam druppelt de kapel vol. Vanmiddag geeft de Indonesische kunstenaar Ratu S. Saraswati een presentatie. Ze heeft zich de afgelopen zes maanden in het koloniale verleden van Hoorn en Jakarta verdiept. Ze sprak mensen in de stad en dook de archieven in. In de kapel staat een stelling met doeken waarop beelden van stenen gedrukt zijn. Ze spreekt de bezoekers toe, over zowel de omstreken ‘Rode Steen’ in Hoorn, als de stadsmuren van Jakarta. Later, in de bioscoop beneden, vervolgt ze haar verhaal, ondersteunt met videobeelden uit het archief. De kunstenaar draagt een parabel voor, een metaforisch kort verhaal, die een vergelijking met de werkelijkheid maakt waarin bepaalde waarden worden verbeeld. Ze spreekt over de grachten die in Jakarta werden gegraven om zo de bevolking te segregeren. De witte Hollanders op hun eigen oever, de inheemse Indonesiërs aan de andere kant. Ze verbeeldt zich dat de bewoners hand voor hand het kanaal vullen met aarde. “Als iedereen maar handen aarde brengt, zal het droog komen te liggen en kunnen we elkaar bereiken. Als we elkaar in de ogen kunnen kijken zullen we onszelf gereflecteerd zien in de ander.”

Ayunda, junior curator, reflecteert op het werk van Ratu S. Saraswati: “Het onderwerp van kolonialisme zorgt voor frictie in de samenleving, hier in Hoorn zeker. De burgemeester heeft op advies van het college nog geen

excuses aangeboden voor het slavernijverleden. De meeste mensen in Hoorn zijn heel trots op de VOC-mentaliteit. Dat levert wel spanningen op.”

Na afloop staat er een buffet te wachten met Indonesische soto soep, gemaakt door een vrijwilliger. Inez beschrijft de sfeer die HMK probeert uit te dragen als “altijd heel lief.” “We hebben een zachte aanpak, en daarmee proberen we alle relaties goed te houden. Maar ook aan meer activistische groepen geven we de sleutel: ‘Houd hier kantoor!’ Zo worden we sterker.” Ze beschrijft de plek als een safe space: “Het is de enige plek in Hoorn waar je je geen zorgen hoeft te maken over wie er binnenkomt. Het zijn allemaal mensen met dezelfde mindset. Mensen blijven hier altijd terugkomen.”

ZIEL

[Hotel Maria Kapel, Contextueel]

“Als we elkaar in de ogen kunnen kijken zullen we onszelf gereflecteerd zien in de ander.”

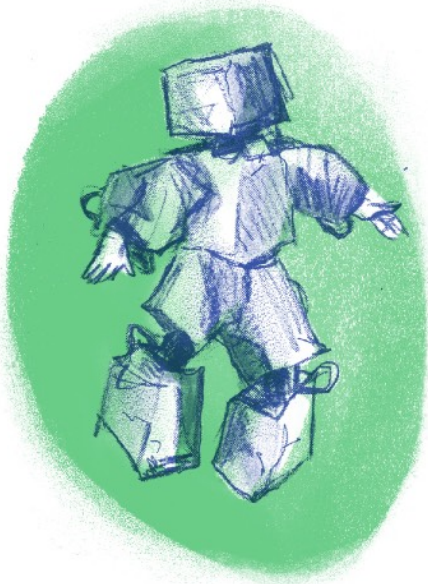
Ratu S. Saraswati, artist in residence bij Hotel Maria Kapel

Wat bezielt je om dit te doen?

Hoe komen we elkaar onder ogen?

Welke perspectieven brengt de plek samen?

Rotterdam, 13 maart 2025

MONSTER

[Cecilia Moisiso, Context]

“Iedereen kampt met deze problematiek.”

Cecilia Moisiso

Welke stemmen laat je horen?

Wat confronteert?

Welke vraag roept het thema op?

Op het blauw verlichte podium is een vuilnisbelt herrezen. Uit de bergen spullen en afval kruipen vreemde wezens in kleurrijke kostuums. Ze buitelen op en over elkaar heen terwijl ze proberen te overleven in de steeds verstikkender rommel om hen heen. Ze slaan op buizen, fluisteren, zingen, schreeuwen, vallen, dansen, duwen en trekken. Explosief, spannend, een totaalervaring van constante beweging en dynamische interacties. Ze volgen hun eigen ritme of bewegen juist als één dier over het podium. Het jonge publiek doet geen moeite een reactie te verbergen: er wordt volop onderling besproken wat er zich voor hun ogen afspeelt. Voor sommigen is het voor het eerst dat ze in het theater zijn. De performers trekken zich er niets van aan en blijven geconcentreerd in hun rol.

Cecilia Moisiso is als choreograaf en theatermaker nieuwsgierig naar dat wat mensen over een onderwerp te zeggen hebben. Want dat geeft het werk een diepgaandere laag, vindt ze. Haar voorstelling ‘Waste Me’ gaat over onze omgang met afval en hoe we consumeren. De doelgroep van de voorstelling is 13+, waarvoor ze met haar team een workshop lab organiseert. “Ik wil die leeftijdsgroep spreken om te kijken wat er leeft. Ze hebben er wel even iets over gehoord op school, maar heel minimaal. Wat hebben ze van huis uit geleerd? Waarom koop je iets, waar komt die kleding vandaan? Waar gaat het heen als je het weggooit? Als ouders er niet mee bezig zijn, zijn kinderen dat ook niet.”

De zoektocht voor het verhaal van Cecilia’s voorstellingen begint meestal bij haar eigen, heel persoonlijke ervaring, waarna ze het thema breder trekt en verder uitpluist met participanten. “Door anderen daarbij te betrekken heb ik minder het gevoel dat ik het alleen maar over mijn eigen leed en trauma’s heb. Iedereen kampt met deze problematiek. En dat is de core van waarom ik participatief werk. Ik denk dat het heel universeel is. We zijn niet bijzonder in die zin, als mensen.”

Cecilia probeert het onderwerp uit de taboe sfeer te trekken door erover te spreken. Het ene project heeft meer impact dan het andere. Hoe het leeft of wat het aanraakt verschilt. “Bewustwording is belangrijk. Ik stop best veel informatie in mijn voorstelling. Dat maakt het educatief. Mensen weten hier niet genoeg van.”

Maaspodium, met wie ze de voorstelling produceert, richt zich op een jong publiek. “Ik wil dat participanten, non-theatrale mensen, ervaren wat theater is en ze laten zien

hoe we met hun verhaal een scène, lied of tekst kunnen maken.” Ze probeert bewust de theaterbubbel te doorbreken. “Niet één van de participanten had ooit iets in het theater gezien... Hoe kun je een ander soort jongeren verleiden om naar het theater te komen?”

Geworteld in de realiteit transformeert het onderwerp zich langzaam tot een voorstelling. Dit is voor Cecilia een noodzakelijke stap. “Uiteindelijk ben ik een theatermaker. Ik wil toch een voorstelling neerzetten die de kijker ook een gevoel of een vraag meegeeft, of een confrontatie met een onderwerp teweeg brengt.”

Amsterdam, 3 december 2024

Afra Tafri zoekt de confrontatie met de realiteit. Tijdens Lacuna Kitchen wordt de onzichtbare arbeid in restaurants en horeca zichtbaar gemaakt voor de consument. Het eten op je bord wordt niet langer door onbekende handen bereid, maar recht voor je neus. Wat doet het met je als die tot dan toe onzichtbare persoon zijn, haar of diens kant van het verhaal vertelt?

Het project overlapt met het dagelijks leven door echte verhalen en mensen te integreren. Afra Tafri stapt daarmee in de chaos van de werkelijkheid: "The world is a chaotic place," aldus initiator Abhishek. "We are reordering the pieces of the world in which we are living. We are questioning the structure, the hierarchy and the flow of things. Why is it like this? Why not the other way around? What does it produce and what insights does it bring? What connections does it make?" Niet precies weten wat er gaat gebeuren, het ongemak aangaan en met elkaar improviseren is belangrijk. "In Lacuna Kitchen it is about creating comfort and discomfort, you have to find a balance."

Deelnemers onderzoeken in het maakproces hun eigen verhaal. Dit is kwetsbaar maar ook helend, zegt Job, producent bij Afra Tafri: "The big element of healing is not to say 'I am a victim of this conflict', but to say: 'This is my story. And it's chaos. It's good and bad inside the chaos. And that's also the invitation that we do to the people we work with: there is drama in life, there's good things and bad things and there's fantastic things. And we're going to use all of it as part of the chaos.'"

Ze balanceren daarmee op het snijvlak van fictie en non-fictie. De scheidslijn tussen het theater en de realiteit wordt vervaagt. Tot op welke hoogte kun je het echte leven aanhalen, als daarin moeilijke of zelfs traumatische onderwerpen ter sprake komen? "One question we ask ourself every day is: How much do we need to reenact in order to criticize the conditions? We try to keep it as minimal as possible. And that is a very strong value system. We don't want people to say 'Oh, you should come and participate in this fancy art project and leave your job aside,' because when it's finished we will disappear and then the reality kicks back in."

CHAOS

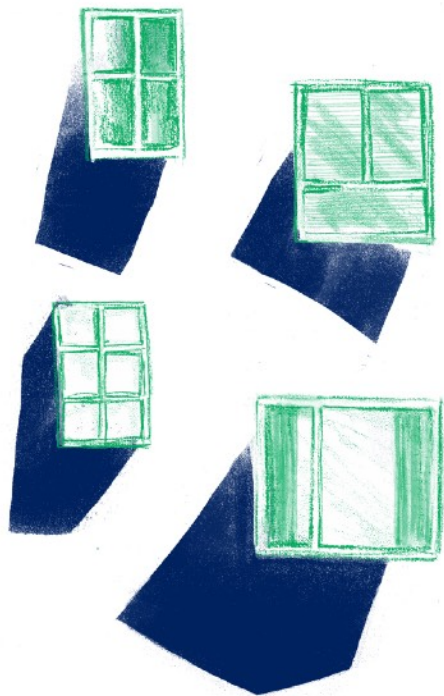
[Afra Tafri, Contextueel]

"it's nice to break things apart."

Abhishek, Afra Tafri

Waar krijgt chaos de ruimte?

Hoe dicht kom je bij het 'echte' leven?

GLAS

[Firma Draaijer&De Vries, Contextueel]

“Waarom zijn alle gordijnen open, maar blijft de deur dicht?”

Participant van workshop met Firma Draaijer & de Vries

Hoe zorg je dat iedereen zich thuis voelt?

Welke taal spreek je samen?

Hoe (onder)houd je verbinding?

In de grote zaal van Tryater, in Leeuwarden, nodigen kunstenaars Eline en Romke ‘oude’ en ‘nieuwe’ Friezen uit om te delen wat het betekent om ergens thuis te zijn. Op tafel ligt grof gesneden kruidkoek en staan thee en koffiekannen tussen glazen met boeketjes van kleurpotloden. Als iedereen zit begint de bijeenkomst met het maken van een contour tekening van een hand op een vel papier. In elke vinger moet het antwoord op een vraag geschreven worden. In de duim: wat betekent ‘thuis’ voor jou? Wijsvinger: wat maakt dat je je thuis voelt ergens? Middelvinger: wat maakt dat je je niet thuis voelt? Ringvinger: wat, hier in Nederland, draagt wel of niet bij aan dat thuis gevoel? Pink: wat zou je willen toevoegen aan de Nederlandse thuis-cultuur? Geconcentreerd buigen de deelnemers zich over hun papier. In een behendige mix van Nederlands, Fries, Engels, Arabisch en Oekraïens delen ze daarna hun gedachten en ervaringen:

“Als je je niet geaccepteerd voelt, voel je je niet thuis”

“Ik voel me thuis door mijn tafeltje met souvenirs van al mijn reizen”

“Ik kan niet aan iedereen uitleggen waarom ik hier ben. Ik hou er niet van als ze mij veroordelen.”

“Je zegt iets in het Nederlands, je doet je best! en diegene antwoordt in het Engels... maakte ik een fout?”

“I want to give Nederland the gift of hospitality”

“Spontaniteit”

“Thuis zijn is je gelukkig voelen”

“Hij zei: we gaan een keer koffie drinken! Dat is nu zes maanden geleden...”

“De afstand voelde groter toen ik hoorde dat mijn vader was overleden.”

“Waar je hart blij is, daar kan je thuis zijn.”

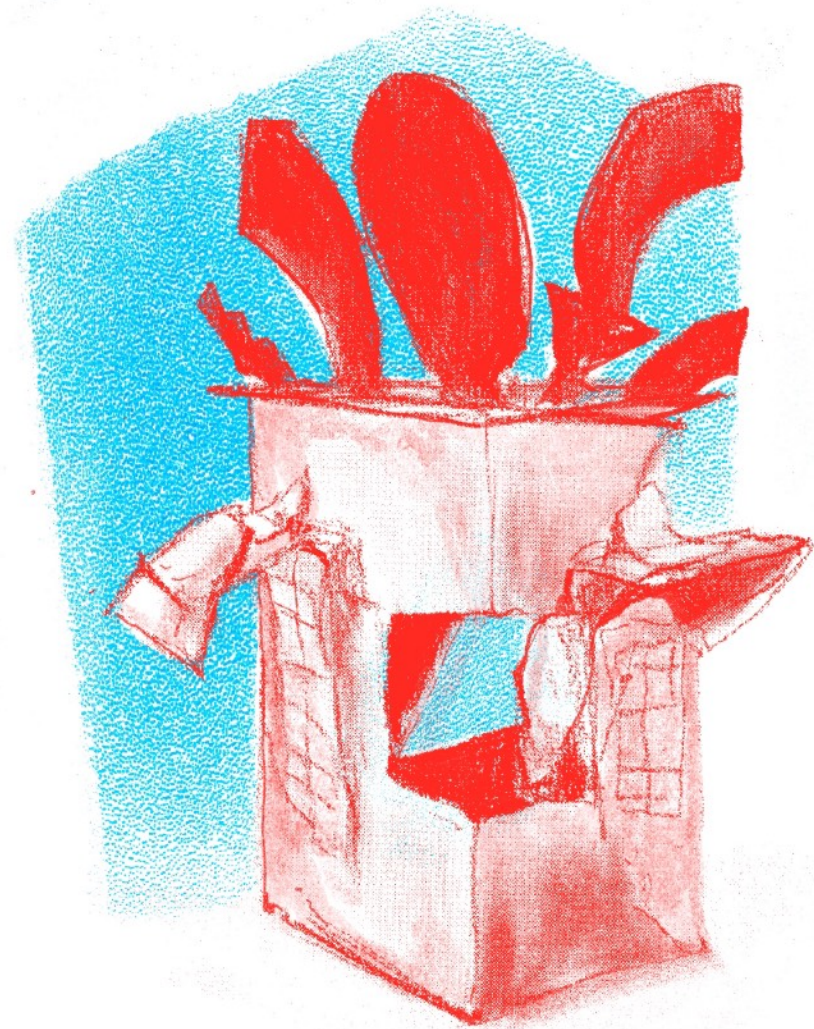
“Glimlachen op straat.”

Het gesprek biedt de theatermakers materiaal voor ‘HEEMWEI’, een locatievoorstelling over thuis zijn en een gemeenschap vormen. Daarnaast geeft het deelnemers de kans elkaar te leren kennen en grip te krijgen op het onderwerp en hun verhaal. De uitwisseling laat zien waar hun ideeën elkaar raken en overlappen (“Respect is belangrijk”), gedeelde uitdagingen en vragen (“Wat betekent een afspraak hier? Waarom zijn alle gordijnen open, maar blijft de deur dicht?”). De input van de deelnemers wordt door de kunstenaars verwerkt tot het script, waarmee ze vervolgens de improvisatie sessies ingaan met een grotere groep participanten die de locatievoorstelling zullen gaan spelen. “Deze input is voor ons inspiratie, maar draagt er ook

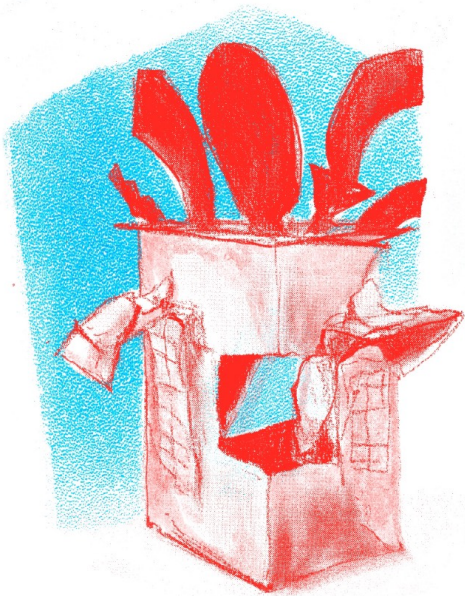
aan bij dat we ermee kunnen aansluiten bij hun belevingswereld,” aldus Eline.

Sociale kunst biedt ruimte om een thema van binnen uit te onderzoeken en bevragen. De deelnemers delen hun persoonlijke ideeën en ervaringen. “Zij zijn namelijk de experts van een thema”, vindt Romke. Eline voegt daaraan toe: “Wij vinden het belangrijk dat de voorstelling die we maken altijd in relatie staat tot een gemeenschap of met mensen die zelf nauw verbonden zijn aan de thematiek of de plek waar we spelen. Omdat het dan niet alleen gaat over onszelf, om wat wij willen vertellen als makers. Want dan gaat de voorstelling uiteindelijk ook beter zijn werk doen en gaat het echt over datgene wat we willen aanraken.”

Ze bouwen aan een steeds groter netwerk in hun woon- en werkplaats Leeuwarden. Niet alleen met andere organisaties of instanties, maar ook de banden met de participanten willen ze onderhouden. Eline: “We willen ze ook vasthouden, want als je straks weer belt van ‘Hey, doe je mee met ons nieuwe project?’ dan wil je niet dat daar een jaar tussen zit. En het contact is ook echt heel leuk, het zijn oprecht leuke mensen. Alleen soms is het even zoeken hoe je iedereen genoeg aandacht geeft.” Romke voegt daaraan toe: “Maar ergens kan dat ook niet. Ik bedoel we hebben nu al met vijftien mensen te maken, dus je kan ook niet alles onderhouden. En straks werken we met 150 vrijwilligers. Hoe ga je daarmee om? Hoe maak je je relatie duurzaam?” Eline doet haar best, “Maar,” zegt ze, “sommige mensen hebben bepaalde verwachtingen, dus ik moet soms ook wel even zoeken... Wat doen we na het project, hoe gaan we nu met elkaar om?”

Contextueel
Artistiek
Participatief
Transformatief

KIOSK

Hoe schuilt voor jou de artistieke kwaliteit?
Voor welke stemmen wordt daarin ruimte gemaakt?
Wiens ideeën zijn leidend?

ARTISTIEK

De regie ligt bij een kunstenaar die zich persoonlijk committeert en vakkundig stuurt op verbeeldingskracht, samenwerkingskracht, vormkracht en esthetiek.

'Manifest voor participatieve kunstpraktijken', Hillaert en Trienekens (2015)

Door de samenwerking met niet-kunstenaars ligt er, terecht of onterecht, een andere focus op de artistieke van het project. Met het participatieve karakter laat de kunstenaar andere ideeën toe, die in meer of mindere mate invloed hebben op het verloop of het resultaat van het project. Niet alle sociale kunstprojecten werken naar een artistiek einddoel, soms staat vooral het participatieve proces centraal. Andere kunstenaars willen juist (ook) een hoogwaardig artistiek product neerzetten.

De balans tussen artistieke en sociale doelstellingen is een schuarpunt. Waar het accent ligt in de doelstellingen van een sociaal kunstproject is afhankelijk van de makers en hun visie. Kunsthistoricus en historicus Clair Bishop vindt dat er gebroken moet worden met het idee dat alleen de productie (het proces) en de ethische aspecten daarvan centraal staan in het discours over participatieve kunst. Juist ook de esthetiek en de politieke dimensie daarvan moet in overweging genomen worden. De esthetische kant van het werk is immers dat wat het publiek ziet, ervaart en begrijpt ten aanzien van het project en de deelnemers. (Eschenburg 2014) Bishop: "In my view there is no point celebrating an "ethical" working process as a goal in itself. The overall meaning of the work has to be more complex than a mere celebration of how a work was implemented." (ibid, p. 176)

Over het algemeen is bij veel sociale kunstpraktijken het artistieke werk de motor voor een breder sociaal proces. (Hillaert & Trienekens 2015) Het artistieke einddoel biedt de ruimte en structuur waarbinnen een sociaal onderzoek plaats kan vinden. Toch zijn er ook kunstenaars die zich het liefst volledig op het proces zouden richten en het artistieke product als afleiding ervaren. Het is aan de kunstenaar om de artistieke, sociale en maatschappelijke drijfveren te onderzoeken en bepalen. Dat is soms schipperen: "Een kunstenaar actief in het creëren van participatieve kunstprojecten is constant bezig met het bepalen van zijn positie: tussen artistieke of sociale processen, tussen esthetiek of functionaliteit, tussen individueel of collectief auteurschap." (Heijnen, 2015, p. 101-102)

Sociale kunstpraktijken moet niet bekeken worden vanuit een puristisch, maar een democratisch kunstbegrip. Hierin is de kunstenaar de "samenwerker" en producent van situaties, het kunstwerk (...) een doorlopend of langetermijnproject zonder duidelijk begin of einde en het publiek als coproducent of participant. Het faciliteren van participatie gaat (...) gepaard – net als in het puristische kunstbegrip – met een honger naar schoonheid en kwaliteit." (Trienekens 2020, p. 40)

Door het werken met een groep participanten kan onduidelijkheid ontstaan over de verantwoordelijkheid voor het proces en het resultaat, in ethisch maar ook esthetisch opzicht. Waar begint de (artistieke) regie van de kunstenaar en hoeveel ruimte en aandacht is er voor inbreng van participanten? Een herverdeling van het auteurschap is volgens Bishop de belangrijkste rechtvaardiging voor participatieve kunst. Ze laat zich voor dat standpunt inspireren door het werk van politiek filosoof Jacques Rancière, die onderstreept dat deelname aan zich een politieke dimensie heeft omdat het buitengesloten gemeenschappen de kans geeft erkend te worden "als volwaardige gesprekspartner in het discours over de inrichting van de samenleving." (Trienekens & Postma 2010, p. 25) Sociale kunstpraktijken kunnen de ruimte herordenen en waar nodig ontworpen zodat andere gezichten en stemmen zichtbaar en hoorbaar worden die bestaande verhoudingen in gemeenschappen doen verschuiven. Zo kan er spreekrecht opgeëist worden door nieuwe actoren in de strijd tegen bestaande machtsverhoudingen.

Zaterdagmorgen. Grote wolken waaien over het Noordplein in Rotterdam. Er is vandaag markt en op een centrale plek is een constructie van stalen buizen opgezet door Stichting Wijkcollectie. Het bouwsel is tegelijkertijd tribune en expositieruimte. Tussen de stangen hangen foto's van mensen uit de buurt en kunnen voorbijgangers lezen welke initiatieven er bestaan. Dit is het 'leercircus', en behalve muziek en poëzie worden er verhalen gedeeld over de buurt. Dit immaterieel erfgoed is meestal niet direct tastbaar, en het leercircus is bedoeld om voor de buurt zichtbaar en concreter te maken wat er allemaal gebeurt in de wijk. Terwijl kinderen in de stalen buizen klimmen, gaat 'De Oude Rotte', een groep oudere toneelenthousiastelingen het podium op en draagt monologen voor over gebeurtenissen in de buurt: "Heel vaak blijft het bij dromen, maar dit keer is het anders gegaan, een klein beetje burgerlijke ongehoorzaamheid kan geen kwaad!"

Stichting Wijkcollectie faciliteert de verbinding tussen buurtbewoners, en soms is een podium bieden zoals vandaag al genoeg. Op andere momenten organiseren ze laagdrempelige creatieve workshops. Initiator Nicole ziet dat daar nu veel draagvlak voor is: "Wij begeven ons op een sociaal cultureel vlak en dat wordt nu, in Rotterdam, heel erg gedragen. Dat is heel lang een ondergeschoven activiteit geweest, maar we zijn toch gewoon doorgedaan."

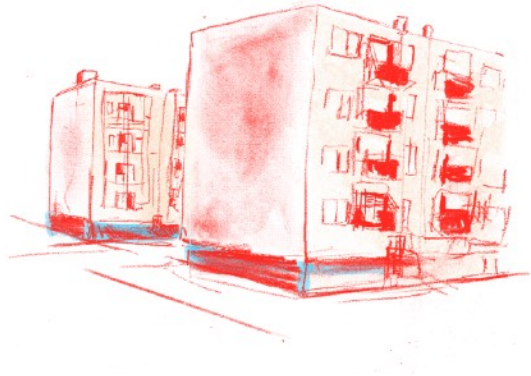
Hoe laat je zien wat het nut is van het delen van een verhaal? Want vaak zien ook participanten niet direct de (artistieke of sociale) waarde van het project. "Soms zeggen ze: wat een geldverspilling, wat kost dit wel niet? Terwijl het in werkelijkheid een fractie kost van andere, bijvoorbeeld infrastructurele, aanpassingen die worden gemaakt." Stichting Wijkcollectie krijgt inmiddels opdrachten vanuit de gemeente en woningcorporaties om uit te vogelen hoe mensen het vinden om ergens te leven, en wat zij belangrijk vinden. "In die gesprekken horen we soms: 'Laat ze nou maar het buitenterrein opknappen in plaats van verhalen te verzamelen...' Maar er zijn ook mensen die het superfijn vinden om te praten en een verhaal te delen."

Het artistieke, kunstzinnige element is voor Stichting Wijkcollectie een frictie punt. Nicole: "Voor mij gaan middelen en doel ook een beetje samen. Ik denk dat het creatieve, het 'maken', een belangrijke activiteit is om in contact te komen voor mensen. Maar ik heb altijd heel erg veel moeite met de artistieke kwaliteit, want wat is dat nu precies? We geven op een laagdrempelige manier een instap

om vorm te geven aan verhalen. Wat we belangrijk vinden is dat de behoefte en die ideeën uit bewoners komen. Omdat ik denk dat daar heel veel potentie zit."

Het is een ingewikkeld evenwicht, want voor sommige bewoners voelt het te elitair of te ingewikkeld. Nicole maakt vaak voor elke buurt waar ze werken een tekening waarin alle verschillende personages en verhalen worden gevat. "Sommige mensen of verhalen vind ik echt heel mooi of bijzonder. Dat wil ik dan graag overbrengen door middel van die tekening, als een manier om al die bijzondere momenten te vangen. Ook om het begrijpbaar te maken voor mezelf en daarmee misschien ook voor anderen. Het voelt als een puzzel waarin je dingen bij elkaar gaat leggen waarbij ik vaak niet eens precies weet waar ik aan begin of wat nou het einddoel moet zijn."

Nicole geeft als initiator sturing en heeft de regie. Ze is "niet een soort kunstenaar met hele grote visionaire ideeën, die precies weet hoe alles zit." Ze is een onderdeel van alles zoals iedereen dat is en vindt het fijn om zich te kunnen relateren aan de dingen om haar heen.

WEEFSEL

[Stichting Wijkcollectie, Artistiek]

"Ik denk dat het creatieve, het 'maken', een belangrijke activiteit is om in contact te komen voor mensen."

Nicole, Stichting Wijkcollectie

Waar ben je onderdeel van?

Wie beslist wat van waarde is?

Wie krijgt er een podium?

Hoorn, 12 september 2024

Het is fris buiten, maar de vrijwilligers van Hotel Maria Kapel slepen stoelen en tafels naar de binnenplaats. Binnen een mum van tijd brandt er een vuurtje en zijn er drankjes en hapjes binnen handbereik. Echt veel warmte levert het niet op, maar het helpt voor het gesprek dat directeur Inez wil voeren. “Vroeger maakte mijn moeder altijd een vuurtje in de tuin. Je hoeft niet te praten, je kan uren naar het vuur. Het is een excuus om samen te zijn en het over dingen te hebben.” Ze wil bespreken hoe dingen zijn gegaan met de laatste kunstenaar, hoe het anders of beter kan. Dit is tekenend voor hoe Hotel Maria Kapel zoekt naar co-auteurschap met de gemeenschap. Er wordt aandachtig geluisterd en in het vuur gekeken terwijl mensen één voor één hun ervaringen delen:

“Ik vind het leuk om steeds weer nieuwe kunstenaars te ontmoeten.”

“Het is leerzaam, spannend, uitdagend en af en toe free-wheelen, maar alles bij elkaar een heerlijke synergie elke keer.”

“We zijn super verschillend en ik hou van iedereen.”

“Ik geniet van het ontmoeten van kunstenaars en me laten verrassen.”

“Ik heb hier in Hoorn nog nooit eerder zoiets gezien. Ik kan hier mijn ei kwijt.”

“Ik voelde me alleen, mijn relatie was net voorbij en ik kwam hier kijken naar de expositie van de kunstenaar die een heel zwembad in de kapel had gebouwd. Ik zat hier met mijn voeten in het water en kreeg het gevoel dat ik hier altijd kon en mocht zijn.”

“Er is steeds een hele andere dynamiek per kunstenaar.”

De kunstenaar die net haar residentie afsloot, Isabel, is ook aanwezig en luistert geconcentreerd naar de feedback die ze ontvangt over haar project, waarbij ze een performance maakte in de kapel. Soms moet de rook van het vuurtje ontweken worden.

“Isabel liet ons toe om mee te doen en denken. Ik zag haar plan groeien en dat was zo mooi.” Ze bespreken de performance, delen vragen, bieden hun eigen interpretaties. “The configuration of the two ropes, was it on purpose, this composition?” vraagt iemand.

“From where I was sitting, it seemed to be a landscape” merkt een ander op, waarop Isabel reageert: “Your narrative is beautiful, but I was thinking mostly about the body.”

Isabel reflecteert op haar tijd hier: “It was a lot of experimentation. We kept learning, and as we learned it became bigger and longer, more entwined. We needed a lot of rope, the space was so big!”

Iemand gooit nog een blok hout op het vuur, en Isabel brengt referenties in uit de kunstwereld, wat het gesprek naar een diepere laag brengt. Ook anderen brengen voorbeelden in van films, kunstwerken, artikelen die ze lazen. Niemand neemt de leiding of stuurt het gesprek. Het ontvouwt zich organisch.

Tijdens de residentie ligt de artistieke regie volledig bij de kunstenaar. De mate van eigenaarschap en co-creatie met de vrijwilligers is afhankelijk van wat de kunstenaar wil. Soms is dat heel veel, soms vooral praktisch, en soms bijna niets. Isabel betrok

de vrijwilligers in haar project: “I like sharing the process with you- otherwise it is lonely.”

Het managen van de verwachtingen van vrijwilligers is belangrijk, want er is elke keer weer een zekere onvoorspelbaarheid en openheid bij iedere residentie, zegt Inez. “Bij één van de kunstenaars vonden ze bijvoorbeeld dat er te weinig te zien was. Er hing glas in de ruimte en een paar touwtjes... Het moest vol hangen, vonden ze. Ze hebben natuurlijk ook allerlei dingen gezien inmiddels. De kapel die omgebouwd werd tot een hele miniatuurstad of een zwembad... Dat is natuurlijk fantastisch. Vaak wordt de bioscoop ook niet gebruikt, dat vinden ze dan ook jammer. Ze voelen echt een soort auteurschap. Dat is op zich natuurlijk heel mooi.” Het contact met kunstenaars inspireert vrijwilligers om artistiek te denken en geeft ze inzicht in het werk en denkproces van kunstenaars. “Ze krijgen daardoor ook allemaal ideeën. Dus ik moet die grens bewaken, ik moet ze eraan herinneren dat we hier zijn voor de kunstenaars, om hen te ondersteunen.” Als de kunstenaarspraktijk daar ruimte voor heeft, kan er interactie ontstaan. “Soms is dat heel weinig, of pas tijdens de opening. Soms is dat heel veel, en inspireren ze elkaar. Soms duurt het even voordat ze elkaar vinden en begrijpen.”

De behoefte van de kunstenaars staat centraal, vindt Inez: “Bij mij is de kunstenaar echt heilig. Mijn team is het daar niet altijd mee eens. Maar zonder de kunstenaar zijn we helemaal niks.” Hotel Maria Kapel bestaat bij de gratie van kunstenaars die hier een goede ervaring hebben. Dus als de kunstenaar de gemeenschap er niet bij wil betrekken maar wil focussen op eigen onderzoek, worden de verwachtingen bijgesteld door te communiceren dat het dit keer meer een ‘research residency’ is. “Dat is ook belangrijk voor kunstenaar. Ze moeten ook gewoon kunnen nadenken en niet te veel druk voelen. Dus laten we maar lief zijn voor ze... zeg ik dan.”

Wat als het de kunstenaar bijvoorbeeld niet lukt om iets te presenteren of om een eindwerk te maken? Hotel Maria Kapel probeert altijd te kijken naar wat de praktijk van de kunstenaar verder helpt. De focus ligt op het proces. “We willen uiteindelijk dat doen wat ‘benefits the practice of the artist’. Dus wat als we bijvoorbeeld helemaal geen expositie of opening doen? Zou dat een opluchting zijn?”

Hoewel de kunstenaar centraal staat, ontstaat er ook een wereld rondom de kapel. Het participatieve element is daarin belangrijk, het voedt de plek en maakt dat er draagvlak is. “Ik merk wel dat de kapel ook heel erg een plek is waar mensen samen willen komen en dat de projecten automatisch vaak een workshop element hebben of kunstenaars aantrekt die proces based werken. Het is zelden alleen maar een groepsshow of een presentatie van werk. Er zijn best veel openingen waar de vrijwilligers of de community kunnen instappen, bijvoorbeeld om hun kennis of verhaal te delen.”

VUUR

[Hotel Maria Kapel, Artistiek]

“I like sharing the process with you- otherwise it is lonely.”

Isabel, artist in residence bij Hotel Maria Kapel

Hoe inspireer je elkaar?

Is alles mogelijk?

Waar kun je experimenteren?

Rotterdam, 7 november 2024

Het is een druilerige herfstmiddag en in de foyer van Maaspodium wacht Cecilia op de jonge deelnemers. Eén voor één druppelen ze binnen, maar lang niet allemaal. Ook vorige week kwamen sommigen niet opdagen. Ze blijken volle agenda's te hebben, met bijbaantjes, stages en verplichtingen thuis en kunnen daardoor niet alle repetities bijwonen. Eenmaal compleet verzamelt de groep zich op de groene linoleum vloer van de oefenruimte, langs de rand hangen zwarte gordijnen. Cecilia en haar team slepen grote blauwe zakken naar binnen die gevuld zijn met troep en afval. Een bonte verzameling van alledaagse en vreemde objecten, textiel en materialen wordt uitgestrooid over de vloer. "Schoenen uit!", roept Cecilia. "Kom maar op de vloer." Ze probeert te peilen wat de behoeften van de jongeren zijn. "Wat weten jullie nog van twee weken geleden?", "Zouden jullie iets met muziek willen doen? Vonden jullie het aankleden leuk?"

De creatieve input die voortkomt uit de workshops is belangrijke informatie voor de uiteindelijke voorstelling die Cecilia wil maken. Ze is geïnteresseerd in het proces van de deelnemers, maar in haar achterhoofd ook altijd bezig met de voorstelling. Wat kan ze hiervan gebruiken, is het überhaupt bruikbaar?

Cecilia: "ik ben heel goed in gewoon dingen te maken met mensen. Dat is mijn probleem niet. Mijn uitdaging zit in het open laten, om te kijken wat zij inbrengen. Dat was heel lastig met de jongeren want ze kwamen met heel weinig ideeën. Maar de insteek was vanaf het begin: ik ga het niet maken. Het ging om wat zij wilden maken. En wij zouden alleen bijsturen. Maar... er kwam niks. En elke workshop kwamen er andere jongeren opdagen. Op zeker moment moet je dan switchen, en ben ik terug gaan grijpen naar wat ik kan en toen zijn we toch een performance in elkaar gaan zetten waarin wij meer de artistieke leiding namen. De uitkomst van het onderzoek is anders: 'de jongeren wilden niks maken'. En dat is ook een beetje jammer."

De deelnemers verzamelen zich rondom Cecilia en doen een opeenvolging van oefeningen waarbij ze zo veel mogelijk spullen in hun armen nemen en weer weggooiden. Ze lopen door elkaar, vergroten uit, gebruiken hun stem ("Mine!", "Neeeee!", "Whaaa wha wha!"). De kreten worden gekoppeld aan bewegingen, die ze elkaar aanleren. Cecilia helpt ze om samen in een ritme te komen. Wat zojuist nog ongecontroleerd en betekenisloos was, wordt plotseling een choreografie. Ze creëert ter plekke een ritmische soundtrack

met de elementen die de jongeren aandragen. Vanuit de chaos en improvisatie zoekt ze naar structuur: "Allemaal in hetzelfde ritme blijven en wat we daarbinnen doen verandert steeds."

Hoewel niet elk onderzoek wordt omgezet in een voorstelling, is het voor Cecilia toch een belangrijke stap: "Elk verhaal is voor mij belangrijk of interessant. Door het neer te zetten als kunstwerk creëer je een standbeeld of ode aan die ervaring." In de uiteindelijke voorstelling bewerkt Cecilia elementen die ontstonden in de workshops met professionele performers, zo kan ze de verhalen loszingen van de realiteit, en absurdistisch en fantasievol maken. "In het theater kan je gewoon alles doen."

REGIE

[Cecilia Moisiso, Artistiek]

"In het theater kan je gewoon alles doen."
Cecilia Moisiso

Wie brengt structuur aan?
Hoe kom je in hetzelfde ritme?
Wat durf je open te laten?

Op maandagavond staat Moh, chef in het team van Afra Tafri, met een schort omgeknoopt bij de ingang van Stadskeuken Arnhem. Op een tafeltje naast hem staat een pan met heet water en daarin een grote hoeveelheid citroenschijfjes. Bij aankomst wassen de gasten één voor één hun handen in de pan. Het citroenwater prikt even in hun nagelriemen, maar laat daarna fris ruikende en zachte handpalmen achter. Binnen op tafel liggen papier en kleurpotloden klaar waarop ieder voor zich vast kan beginnen met het tekenen van een knolgewas, “dat je afgelopen week gegeten hebt.”

“Our practice is at the intersection of contemporary theater, a social art practice and working from postcolonial epistemologies,” vertelt Abhishek als iedereen een plekje heeft gevonden. Op deze avond zullen we samen eten en elkaar gaan leren kennen rondom een speciaal samengesteld menu. Vanavond is een testavond die onderdeel is van de research naar de ingrediënten, recepten en de achterliggende verhalen voor de uiteindelijke voorstelling.

In het maakproces is veel ruimte voor dit onderzoek, aldus Abhishek: “It’s not a theater project that happens over six weeks in a studio. And then we’re performing. What I like about the project is that we are taking our time to create.” Gedurende het proces met deelnemers ontstaat de performance, vertelt Job: “Things happen along the way, in the non-usual moments.” De input van de participanten is daarvoor belangrijk: “And during telling event like these, where someone does something or says something, we remember it and collect it. And this is where the social practice becomes the art practice.”

Knolgroenten vormen de basis van het diner. Als wortels onder de grond zijn ze symbool voor allerlei vragen die Abhishek de aanwezigen voorlegt: “How are we rooted and how do we root in new places? And in in-between places? What do we know about the roots of our food, of being uprooted, re-rooting, and routes of migration?” De gasten worden in groepjes over de tafels verdeeld en gevraagd een diner samen te stellen waarin alle getekende knolgroenten worden verwerkt. Gedurende de avond worden alle gerechten en ingrediënten geïntroduceerd, tot en met het laatste kruid. “Nutmeg has a bloody history and serves as a reminder: how do we understand these dishes? Their history? Who’s and which roots are in it? Each spice has a different history. How much do you know?”

Er wordt gegeten zonder bestek. Dat is voor veel deelnemers even wennen. “This is an immersive experience, there is no cutlery. It will bring you much more closer to the food. Look at your hands...What do you see? How do the stories reflect on your own skin?”

Theaterbezoek gaat vaak gepaard met heldere verwachtingen: een begin, een einde, mensen kopen kaartjes, kijken in stilte naar wat zich op het podium ontvouwt. Afra Tafri breekt graag met die code. Het moment dat het te veel een theaterstuk wordt is gevaarlijk: “You

also involve an audience in a way that they become a theater audience. Then the quality of that social practice is lacking.” De performers, degene die straks hun verhaal zullen vertellen op het podium, zijn mensen die in een keuken werken en niet getraind zijn als acteurs. Dat is een belangrijk ingrediënt om die wereld, hun geleefde werkelijkheid, te kunnen belichamen. “The forth wall is not there at all. It’s very embodied, it’s meant to break that wall. That is why we don’t train kitchen workers to be actors. We have designed the space in such a way that they can be most comfortable with their own skill sets, in their own knowledge.” Hoogstens hebben ze een beetje interpersoonlijke vaardigheden nodig. En een beetje theatraliteit, “but we work towards it.”

Job: “Because we work with their stories, there’s a sense of letting people be with and in their own material and qualities. I think there’s freedom in that, too. And it’s also raising questions like ‘who’s owning the stories? In the end Abhishek is always the director, which gives structure and clarity in the process.’ Abhishek ontwerpt de vier gangen, kiest de locatie en faciliteert de interacties. “It was very much something I put on paper, and in practice I lead the rehearsals, but we facilitate the process together with a team. It’s a team with very clearly defined roles and functions.”

Het proces is voor Abhishek belangrijker dan het resultaat. “For me as an artist now I care less and less what it looks like. We are engaging in a process and if there are certain things which cannot be done, then we are super happy to negotiate the esthetics or the artistic. Art is not winning over the proces. It’s not like ‘I have an image, I want it and I don’t care.’ Als het proces zo zwaar weegt, hoe belangrijk is het om dan nog een ‘eind’ werk te creëren, of ergens naartoe te werken? Voor Abhishek hoeft er niet noodzakelijkerwijs een doel te zijn, een ‘af’ werk zoals een productie. In de ideale situatie helemaal niet zelfs: “that next step would be just engaging in the process and not creating an end work.” Het allerbelangrijkste is een verbinding voelen: “When I don’t feel like we have a connection with people, in the wider sense, that’s the bigger failure. For the rest it could fail artistically, I don’t care really.”

ROOTS

[Afra Tafri, Artistiek]

“Art is not winning over the process”

Abhishek, Afra Tafri

Waar is het werk in geworteld?

Welke (ongeschreven) regels doorbreek je?

Welke vrijheid permitteer je jezelf?

Leeuwarden, 22 november 2024

In het kantoor van Romke en Eline zijn kleden en dekens aan de muren gehangen om het geluid te dempen. “Vorige keer hadden we echt te veel ruis in de opnames, we praatten er zelf ook veel te veel doorheen.” Aan tafel leggen ze het concept uit aan Anton, een Fries uit Curaçao: mensen kennis laten maken met feestdagen, rituelen of ceremonies van binnen uit. Hoe gaat dat nou echt? Als de microfoon goed is afgesteld vertelt Anton: “Als iemand overleden is doet zelfs een vage kennis moeite om even langs te komen. We lopen in een stoet over straat naar het huis van de overledene. Toen ik klein was vond ik het heel bijzonder om op de begraafplaats te zijn. De familie staat bij de poort en geeft iedereen een sigaar en een pepermuntje als dank voor hun komst.”

Eline en Romke wagen een poging om zowel het artistieke als het sociale element een prominente plek te geven in hun producties. In een gesprek met Tryater, een theater in Leeuwarden dat hen technisch en artistiek ondersteunt, wordt getwijfeld of dat haalbaar is: “Daar zit de uitdaging, hoe maak je er een goed artistiek product van? Wat ben je aan het vertellen op deze plek met deze mensen? Hoe ga je om met verschillen in kwaliteit van spel? Wat wordt de stijl van het stuk? Het sociale en artistieke staat op gespannen voet met elkaar. Wat vinden jullie het belangrijkste? Wat willen jullie leren?”

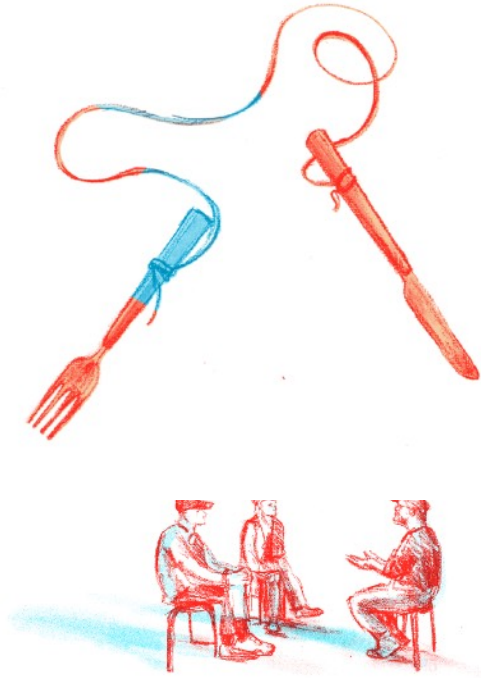
Eline: “Een deel van de doelstellingen in ons plan gaat over hoe het deelnemers weer verder brengt in hun leven of ontwikkeling, dus wat het voor deelnemers kan betekenen. Dit is voor mij net zo belangrijk als wat we met de voorstelling willen, en wat het publiek gaat zien of ervaren. Deze doelstellingen staan los van elkaar, maar zijn ook met elkaar verbonden. Dus het proces en het resultaat zijn best gelijkwaardig aan elkaar.” Voor Romke is het heel belangrijk om artistiek iets hoogwaardigs neer te zetten. “Het moet uiteindelijk wel een goede voorstelling worden. Minimaal vier sterren. Waar wij artistiek ook tevreden over zijn en waarmee wij een plek in het (kunst)veld innemen. Daar gaat het waarschijnlijk soms wel eens wringen met het sociale proces.”

Ook door uitdagingen in dat maakproces zoals strubbelingen, conflict of stagnatie te ervaren, en daar samen weer uit te komen ontstaan leermomenten voor deelnemers. Ze kunnen trots zijn op wat ze hebben neergezet en hebben samen iets meegemaakt. Juist doordat het soms een moeizaam proces is, kan die verbinding op dat

niveau en die intimiteit als groep ontstaan. Romke: “Dat is ook mijn visie op participatief theater. Als je met z'n allen echt een kneiter goeie voorstelling weet neer te zetten, dan kan je je daar ook heel trots over voelen. En dan kan het ook soms best zijn dat je een dag niet leuk vindt of dat het niet gaat in het proces. Als je dan door dat dal heen gaat met z'n allen ben je uiteindelijk gewoon heel blij met wat er staat.”

Een proces zonder einddoel is los zand, denkt hij. Juist het hebben van een eindstreep in de vorm van een voorstelling of tentoonstelling geeft richting aan het sociale proces. Een raster is belangrijk om houvast te bieden en de artistieke kwaliteit te waarborgen. “Ik denk wel dat als het artistieke raamwerk straks stevig staat we daarin ook ruimte laten om persoonlijke verhalen en inbreng van deelnemers te verwerken. Het artistieke raamwerk ligt bij ons, maar dat is ingevuld en gekleurd met het gedachtegoed van de participanten.

“Ik denk dat de verantwoordelijkheid artistiek gezien altijd bij ons blijft,” zegt Romke. Maar het gevoel van eigenaarschap kan gedeeld worden: “Uiteindelijk zijn wij wel verantwoordelijk voor het eindproduct. Maar we nemen anderen mee in het proces: ‘Hoe moet het er allemaal uitzien? Hoe wil je dat we jou aankondigen?’ Zodat iemand ook voelt van ‘Hé, dit is ook van mij.’ Anders bepalen wij alles. Ze hebben echt een stem in het uiteindelijke product.” Na verloop van tijd ontstaan daardoor diepere relaties met deelnemers. “Het gaat er ook om de mensen die meedoen dichtbij je te houden, als inspiratie of als mede eigenaar. Het is hun verhaal, dus die voorstelling wordt dan ook van hen.” Ze kunnen de verschillende doelstellingen dus niet los zien van elkaar. De sociale verbindingen die ze willen bewerkstelligen ontstaan doordat er artistieke doelstellingen zijn. Zonder de sociale doelstelling wordt de artistieke doelstelling evenmin niet gehaald, doordat de inhoudelijke verdieping mist.

MES EN VORK

[Firma Draaijer & de Vries, Artistiek]

“Het moet uiteindelijk wel een goede voorstelling worden. Minimaal vier sterren.”

Romke, Firma Draaijer&De Vries

Hoe zijn het proces en het resultaat met elkaar verbonden?

Wie is (eind)verantwoordelijk?

Contextueel
Artistiek
Participatief
Transformatief

PARTICIPATIEF

Het maakproces betreft burgers en relevante partijen rond een (politiek-) maatschappelijke bekommernis en creëert speelruimte voor een (experimentele) herbemiddeling van onderlinge relaties en beelden.

'Manifest voor participatieve kunstpraktijken', Hillaert en Trienekens (2015)

Een sociale kunstpraktijk creëert connectie tussen mensen. In een uiterst individueel ingestelde maatschappij waar door politieke krachten vooral verschillen worden uitvergroot, is het contact leggen met de ander niet eenvoudig. In deze frictie, tussen jij en de ander, tussen wij en zij-denken, connectie en isolatie, vertrouwen en wantrouwen, cohesie en los zand, wordt er op deuren geklopt, worden drempels geslecht, bubbels doorbroken en banden gesmeed. De partners bouwen geduldig aan een netwerk, faciliteren ontmoetingen en ruimte voor ieders verhaal, en zijn op zoek naar het weefsel dat mensen verbindt.

Volgens Bishop (Eschenburg 2014) ontstaat er bij sociale kunst een shift van het publiek als 'aanshouwer' naar 'collaborateur' of zelfs 'co-producent' van het werk. Er zijn verschillende gradaties van participatie te onderscheiden: normale, directe, creatieve of collaboratieve participatie. (Helguera 2011) Welke groepen een project samenbrengt hangt af van het thema dat centraal staat: jongeren in het speciaal onderwijs die zich een weg moeten banen in de consumptiemaatschappij, bewoners van een stad of een wijk waar cohesie mist, kunstenaars en bewoners met een interesse in koloniale geschiedenis, nieuwkomers die verblijven in opvangcentra in dorpen, of 'onzichtbare' koks in restaurants.

Bij een sociale kunstpraktijk ontstaat creativiteit door de interactie tussen mensen, in dit geval tussen kunstenaars en participanten (deelnemers, amateurs, vrijwilligers, etc) en participanten onderling. (Sansi, 2014) Het gaat om kunst die niet op zichzelf staat, maar relationeel is, *relational art*, zoals Bourriaud (2002) het conceptualiseerde, en een plek vormt voor ontmoeting. Het participatieve kunstwerk ontleent zijn vorm en inhoud aan de interactie met het publiek en geeft mogelijkheid om te verbinden in andere relatie- en gemeenschapsvormen. Bourriaud spreekt van 'agglutinatie', de verlijming die kan ontstaan. "Door binnen de gegeven sociale structuren kleine, vrije ruimtes te creëren, willen relationele kunstenaars ruimte geven aan persoonlijke

ontmoeting, intimiteit en verbondenheid." (Trienekens & Postma, 2010, p. 25)

Hierin treffen niet alleen overeenkomsten elkaar, maar worden ook de verschillen zichtbaar en meerstemmig hoorbaar. Myers en Marcus stellen in *The Traffic in Culture* (1995) dat hedendaagse kunst "one of the main sites for tracking, representing, and performing the effects of difference in contemporary life" is. De ontmoetingen zijn als een knooppunt, waarin complexiteit ontrafeld wordt: "intersubjective relations weren't an end in themselves but rather served to unfold a more complex knot of concerns about pleasure, visibility, engagement, and the conventions of social interaction." (Bishop 2006, p.7)

Creatieve samenwerkingen zijn als een laboratorium waarin we onze relatie en omgang met elkaar kunnen onderzoeken. In haar onderzoek naar de mogelijkheden van sociale kunst in het oplossen van conflicten concludeert April Bang (2016) dat deelnemers door het project meer coöperatieve relaties opbouwen en het ze helpt meer constructief betrokken te zijn bij het conflict. Via deelname aan een kunstproject kunnen we ons bewust worden van de groep waar we deel van uitmaken en wat we nodig hebben om ons veilig te voelen in een groter geheel.

SAMEN

Wie zijn je deelnemers?
Wat verwacht je van hen?

Rotterdam, 22 januari 2025

In de wijken waar Stichting Wijkcollectie actief is zijn mensen achterdochtig. Hoe win je het vertrouwen van deelnemers? Het kost vaak tijd om duidelijk te maken wat je komt doen: “Je krijgt van alles over je heen. Mensen denken dat je van de gemeente bent of van de woningcorporatie. In de wijken waar wij heen gaan zijn vaak veel problemen en de gemeente is al heel lang bezig met het oplossen daarvan, soms op niet zo'n goede manier. Dus mensen zijn daar moe van, hebben daar helemaal geen zin meer in.” Door gebeurtenissen in de wijk voelen bewoners zich onveilig. “Dus ze doen de deur niet open. Je moet je niet vergissen, in Rotterdam Zuid is net die seriemoordenaar opgepakt en al die explosies in de stad... Dus mensen zijn echt heel voorzichtig.”

Zuidwijk, gebouwd in de jaren vijftig, werd destijds als een luxe buurt bestempeld, inclusief warm water. In de inmiddels oude flats wonen sommige mensen al heel lang. “Niemand wil er wonen, en veel van de nieuwe bewoners wachten ondertussen op een ander huis. Er is veel armoede, de problematiek stapelt zich op,” vertelt Nicole. In een grasveld staat een fietswrak op zijn kop naast de vijver, bedekt met bruine bladeren en drab. De flats hebben grote ramen waarachter een bonte collectie gordijnen verhult wat er zich binnen afspeelt.

Onder een partytent naast één van de flats staan bierbanken en een tafel. Een handjevol buurtbewoners en medewerkers van Wijkcollectie hebben zich verzameld rondom een terrasverwarmer. Er is een warme maaltijd (bami, kip, pindasaus) bereid door een buurtbewoonster. Drie jonge meiden op rolschaatsen leggen uit: “Het gaat niet zo makkelijk hier, want de stoeptegels liggen niet goed. Maar we spelen toch graag buiten samen met onze rolschaatsen.”

De afgelopen maanden heeft Stichting Wijkcollectie bij mensen aangebeld en geprobeerd verhalen over de buurt te verzamelen. Een grote tekening met daarin portretten en quotes van bewoners laat de oogst daarvan zien. Er ontstaat een gesprek over wie, wie is en wie, wie kent. Een bewoonster schrijft op het vel dat ze ‘meer contact met de burens’ wenst. “Ze zeggen me ook geen gedag. Mensen zitten in hun eigen cultuur met elkaar, ze gaan niet om met mensen van buiten.” Hoewel ze ook toegeeft dat ze zelf ook “echt niet opendoet” als er wordt aangebeld. Toch gaan sommige burens wel bij elkaar op de koffie.

Door het participatieve werk ontdekt Stichting Wijkcollectie van binnenuit hoe verschillende groepen in de samenleving zich tot elkaar verhouden en proberen ze het wederzijds begrip te vergroten. Zo heerst er in één van de wijken veel onvrede over nieuwkomers met een migratieachtergrond. Het zorgt voor frictie. Mensen voelen zich niet gehoord in hun opmerkingen daarover. “We hebben er voor gekozen om de verhalen van deze mensen, die zich bedreigd voelen of die het gevoel hebben dat ze hun leven niet meer kunnen leiden zoals zij dat gewend waren, een plek te geven. Nét als de verhalen van mensen die hier nieuw komen wonen en zich door de houding van de bestaande gemeenschap bedreigd of onveilig voelen”, vertelt Nicole.

Aansluiting vinden via de juiste toon en taal is belangrijk. Stichting Wijkcollectie verzamelt immaterieel erfgoed, maar dat is een term die niet direct door iedereen begrepen wordt. Door het ‘verhalen uit de wijk’ te noemen wordt het direct minder abstract. “Het is steeds de uitdaging om gewoon op het niveau van bewoners met elkaar te communiceren en elkaar te begrijpen, elkaar in de ogen te kijken. Zodat mensen zich gezien voelen. Daar is eindeloos veel enthousiasme voor nodig vanuit ons. Oprechte aandacht voor die verhalen is heel belangrijk.”

In de buurten waar Stichting Wijkcollectie werkt, wonen heel verschillende mensen. Daarom zoeken ze naar de gemene deler. Samen met bewoners zoeken ze naar manieren om zichtbaar te maken wat mensen voor en met hun wijk doen. Door iets dat ze misschien al langer onzichtbaar deden voor de wijk zichtbaar te maken ontstaan haakjes, knooppunten en verbindingen. “Immaterieel erfgoed, de verhalen van mensen, is datgene wat ons bindt en wat mensen een anker geeft. Zonder die context is er heel weinig.”

CONTACT

[Stichting Wijkcollectie, Participatief]

“We voeren soms hele gesprekken door een kijkgaatje in de deur.”

Nicole, Stichting Wijkcollectie

Hoe vind je aansluiting?

Hoe breng je verschillen samen?

Hoorn, 6 december 2024

Vrijdagavond, zeven uur, buiten is het al donker. Aan de randen van de grote witte ruimte van de kapel staan 25 luchtbedden klaar om beslapen te worden, omlijst door een snoer van kerstlichtjes. Op elk bed liggen een zakje met oordopjes, een gezichtsmasker en wat snoepjes. Het team van Hotel Maria Kapel is gekleed in groen geblokte pyjama's, en staat klaar om de gasten welkom te heten bij de *sleep over*.

Ze komen in bosjes binnen, sommige hebben zelfs een rolkoffertje mee. Ze kiezen een bed uit en installeren hun slaapzak. Een vrouw komt voor het eerst in de kapel en heeft een appeltaart mee gebracht. Sommigen staan alleen en kijken afwachtend om zich heen. Anderen zitten bij elkaar in groepjes aan tafel. "Zal ik jullie even aan elkaar voorstellen?"

Hoe creëer je een ruimte waarin mensen zich veilig voelen om deel te nemen? Hotel Maria Kapel wil een *Safe Space* zijn. Het concept voor *safe spaces* ontstond in de psychotherapie, om mensen met een trauma een plek te bieden waarin niet nog meer leed kon worden aangericht of ervaren. In de jaren zestig werd het onderdeel van de vrouwenbeweging en LGHBQT+ gemeenschap, en breidde zich uit tot meer ruimtes waar gemarginaliseerde minderheden kunnen samenkomen om zich uit te spreken over deze gedeelde ervaring.

"We willen een *safe space* zijn. Er komen hier veel mensen die neurodivers, van kleur of activistisch zijn en die in Hoorn over het algemeen geen aansluiting vinden of het gevoel hebben 'erbij te horen'. Hier willen we dat de deur altijd open staat", aldus curator Inez.

Ook voor de deelnemende kunstenaars die resideren bij Hotel Maria Kapel is die veilige plek belangrijk. "Het moet goed bij ons zitten, zodat de kunstenaar, die bijvoorbeeld helemaal uit Pakistan komt, zich ook veilig voelt. Die kunstenaar moet hier bij ons thuis komen." Het is niet zo dat het in een *safe space* nooit schuurt. Inez: "Als we met een activist uit Hoorn en vrijwilligers die de soep maken aan tafel zitten ontvouwen zich interessante gesprekken. Gister nog, over hoe kinderen moeten worden opgevoed. En dan zie je de verschillen tussen mensen en dat is juist heel mooi." Ook de deelnemers zelf dragen verantwoordelijk voor het creëren van die veilige ruimte: "Er kwamen een aantal jongeren binnen om beneden te drummen... Nou dat vonden oudere vrijwilligers moeilijk, want die brachten een hele andere energie. Toen zei ik: 'Ja, maar het is ook hun plek.' En dan moeten we dus een manier vinden om samen te leven."

"Welkom in de Winter Kapel!" Junior curator Ayunda is op een stoel geklommen om de aandacht te krijgen. "Wij zijn een platform waarbij kunstenaars verblijven in het pand hiernaast en werken aan hun artistieke onderzoek. De huidige kunstenaar is geïnteresseerd in de stand van de sterren en hoe belangrijk die waren voor de

scheepvaart. Vanavond gaan we in de kapel overnachten en ons daar verder in verdiepen. Je kan alvast je pyjama aan doen."

Hotel Maria Kapel faciliteert de kennismaking van kunstenaars met Hoorn, en vice versa. De projecten gaan soms conceptueel best wel diep. "Het is een uitdaging om dat te vertalen naar iemand die hier bloembollen verkoopt op de markt. Sommige *locals* gaan meteen naar de boodschap en slaan het 'kunst' deel over." Het team van Hotel Maria Kapel is open over vragen en twijfels, streeft gelijkwaardigheid na maar bepaalt uiteindelijk zelf de richting. Ze willen graag dat de plek gedragen wordt door vrijwilligers, dat die de ruimte voelen om initiatief te nemen of taken op te pakken. "Het is een heel mooi moment als een vrijwilliger de sleutel krijgt. Ze voelen echt het eigenaarschap. Ja, soms gaat het echt ver... die roze vloer bijvoorbeeld, dat hebben zij besloten. Ik laat zo veel mogelijk dingen los! De aanwezigheid van vrijwilligers werkt katalyserend. Bij Hotel Maria Kapel zijn de lijntjes kort. Dat lijkt chaotisch, iedereen doet van alles, maar het maakt het ook levendig en leuk."

Na het eten verzamelen de vrijwilligers en deelnemers zich in de filmzaal beneden waar ze een lezing krijgen van sterrenkundige Jos. Hij laat beelden zien van de zuidelijke hemel. "Een komeet is eigenlijk een bal met ijs, hoe dichterbij hij bij de zon komt, hoe meer hij begint te smelten..." Na de lezing schuifelen de gasten gehuld in warme jassen via de zijdeur de binnenplaats op. Één voor één turen ze door de telescoop. Het licht uit de kapel werpt lange schaduwen onder hun voeten en langs de muren. Ze zien Jupiter (of is het toch Venus?) vlak bij de maan. Hier en daar worden voorzichtig weetjes gedeeld en gecheckt bij Jos.

Één van de deelnemers beaamt het gevoel van vertrouwdheid bij Hotel Maria Kapel: "Er heerst een huiskamersfeer, iedereen kent elkaar, is heel open met elkaar, geen oordelen, je kunt hier jezelf zijn. Vanaf het eerste moment was dat al zo." Ook de stagiair herkent dat: "Ik kende het hier niet en was een beetje zenuwachtig. Ik ben de enige Aziatische hier. Hoorn is toch minder internationaal dan grotere steden. Maar ik voelde me meteen welkom."

Openheid en veiligheid bestaan niet zonder een zekere mate van begrenzing en gedeelde afspraken. Daarom hebben we het nu ook vaker over een *Brave Space*. Want we zijn wel een open plek, maar we willen dat iedereen zich veilig voelt. Je moet daardoor goed bedenken: ben je als plek open of niet, is het echt een *safe space*? Wat maakt dat? En voor wie?"

RUIMTE

[Hotel Maria Kapel, Participatief]

"Ben je als plek open of niet, is het echt een *safe space*? Wat maakt dat? En voor wie?"

Inez, curator Hotel Maria Kapel

Wat is een veilige ruimte?

Voor wie is de ruimte veilig en voor wie niet?

Wat is er nodig om een *brave space* te zijn?

Rotterdam, 22 november 2024

In het midden van de zaal staat een winkelwagen. De berg kleding en spullen die erin gestouwd zijn lijkt te ademen en begint langzaam te bewegen. Er kruipt een jongen te voorschijn. Wanneer hij langzaam opstaat in de kar vallen de lappen stof om hem heen op de grond. De gitarist speelt een onheilspellend ritme. Een andere jongen begint de kar door de ruimte te duwen. Het gaat traag, de wielen lopen vast in de rommel. Ze doen hun best om in hun rol te blijven, maar raken afgeleid en beginnen te keten. “Kom, hier blijven! We proberen het nog een keer!” probeert Cecilia. Ze gaat in een cirkel staan met de jongens, ze houden elkaars handen vast. “Luister, jullie mogen gestoord doen, maar alleen als het in de voorstelling zit.”

Cecilia Moiso vraagt voor haar projecten altijd een apart budget aan voor het onderzoekselement met participanten. “Het is niet alleen maar even wat kletsen tijdens het repeteren. Dat doe je sowieso als maker.” In zo geheten ‘labs’ neemt ze tijd om de diepte in te gaan. “Van dat onderzoeksdeel maken we ook altijd een eigen product. Zo wordt er rondom de workshops een documentaire gemaakt waarin het proces met de jongeren is vastgelegd. Dat laten we zien naast de uiteindelijke voorstelling, zodat kijkers begrijpen waar het vandaan komt, waarom deze voorstelling gemaakt is, wat erachter zit.”

De grootste uitdaging in het participatief werken zit in de werving van deelnemers, zeker om jongeren te bereiken die niet snel de kans krijgen met een choreograaf te werken. “Ik kom er steeds bij deze labs achter dat het werven super veel tijd en moeite kost. Het lukt niet op de manier waarop we willen, omdat we er niet echt iemand voor hebben. Hoe kom je met ze in contact als ze niet bij het theater komen, hoe krijg je ze binnen? Daarvoor heb je eigenlijk veel meer tijd nodig.”

Één voor één komen ze bij Cecilia staan, die hen een microfoon voorhoudt. Ze kregen de opdracht om allemaal een object van betekenis mee nemen, waarover ze straks tijdens een presentatie voor hun ouders en docenten over vertellen. De eerste jongen vouwt een lap stof uit: “Dit dekentje heb ik van mijn moeder gekregen. Er staat op geborduurd dat ik geboren was. Hoeveel ik woog, al mijn namen staan er op.” Een andere jongen laat een patiëntenpas zien: “Dit is van het Erasmus. Ik heb een ziekte, van het bloed. Dus als er iets is kunnen ze zien wat er is.” Degene die het vergeten zijn improviseren er snel op los: “Ik heb mijn kleding meegenomen. Je kan niet zomaar naakt op

straat gaan lopen namelijk, daarom is het belangrijk voor mij.” En de laatste: “Zonder OV-chipkaart zou ik hier niet kunnen komen.” En dan roept iemand: “Mevrouw, ik ga dit allemaal toch niet onthouden?”

De jongens hebben een korte spanningsboog, en Cecilia en haar team moeten alle zeilen bijzetten om ze erbij te houden. “Deze tieners hier op het Zuidplein hadden echt zoiets van: Wat is dit? Wat doe ik hier? De eerste sessie was echt totale chaos. Ze hadden geen idee wat ze daar aan het doen waren met ons, of waarom. Ze vonden het allemaal gestoord en gingen helemaal uit hun dak.” Maar het lukte toch om dat om te buigen naar participatie: “Dan moet je het een beetje laten gebeuren, en ik wil altijd toch iets van een performance neerzetten, hopelijk zien ze dan later toch dat er iets in zat.”

Oprechte aandacht en belangstelling blijken bovendien essentieel: “Het zijn jongeren die normaal absoluut niet in de belangstelling staan, denk ik. Ze hebben moeite met leren, gedragsproblemen en dat soort dingen. Maar wij zijn echt met hen bezig om er iets van te maken, er iets uit te krijgen. We maken zelfs ruzie met ze, ‘Kom op!’, het was echt... Oh my god. Maar hoe moeilijk het ook was, ze bleven wel komen. Ze zeiden ook letterlijk de hele tijd ‘Boring! ik ga naar huis’, waarop ik antwoordde: ‘Nou, ga dan maar.’ Maar ze bleven toch. Dat is ook een soort stoer gedrag. Ze kwamen allemaal van dezelfde school en hadden besloten om dit samen te doen, dat hielp.”

Cecilia Moiso werkt steeds met een andere participanten: “Ik bouw dus niet aan een community, dat vind ik wel jammer. Ik denk wel dat deelnemers mijn werk blijven volgen, maar dat is anders. De connecties die we maken zijn vaak tijdelijk.”

LUISTER

[Cecilia Moiso, Participatief]

“De eerste sessie was echt totale chaos.”

Cecilia Moiso

Wat heeft tijd nodig?

Wat komt er tevoorschijn?

AFWAS

[Afra Tafri, Participatief]

“I've been opening my heart, I went through different phases of participation.”

Job, Afra Tafri

Wie vraag je om hulp?

Hoe sluit je aan bij de ander?

Hoeveel vraag je van de ander?

Aan het eind van de test avond kondigt Abhishek de laatste gang aan: “The last dish is called the ‘Collaborative Washing’ dish.” Iedereen komt in beweging en gaat richting keuken. Zonder plan van aanpak vormt zich als vanzelf een treintje met afwassers, inruimers, drogers, stapelaars. Het volume van de muziek gaat omhoog en in een kwartiertje is het gedaan.

Job was ooit zelf te gast bij een diner, voordat hij Abhishek's rechterhand werd bij Afra Tafri en het Lacuna Kitchen project. “I remember I went through the phases of thinking: this is about sharing dinner, having a friendly talk with someone, having a laugh, then doing some work in the kitchen, doing the cleaning, which is then sort of activating and energizing. So at the end of the night I haven't just seen a performance, but I've also been actively involved with my body. I've been opening my heart, I went through different phases of participation. So I wasn't only an audience member.”

Afra Tafri werkt steeds op een andere locatie en met grotendeels nieuwe mensen en vormt dus steeds tijdelijke gemeenschappen. “We are a parasite. We're flying away after it's done. Or, we might still be here, but the structure of the project is gone. That's the nature of the performance. There is a temporality to it.” Die tijdelijkheid brengt nieuwe vragen met zich mee: “If we are not there forever, what does that mean? If we, as the lead or the initiation are gone, it might all disappear. But it might also flow into different ways. So there's a question around responsibility.” Dit resulteert onder andere in de keuze om de deelnemers te betalen voor hun tijd en werk. “If we don't do this, I don't think we can take ourselves seriously. Which is also another level why it's not just community art. But not just a way of enjoyment either.”

“The process starts with asking the kitchen workers, what do you need? How do you want to work? What is okay? What is not okay? What is the boundary? What are the limits? And everyone has different challenges. And we work with them individually rather than the group to create, a sense of, process and to find what are the challenges and see how we can help and support them.”

Dat het echte leven vaak doorsijpelt in het kunstproject wordt soms pas op het podium duidelijk. Tijdens een ‘Kitchen Telling’ kon een deelnemer toch niet komen omdat hij een shift in een restaurant moest overnemen. “This is

also real life”, zegt Abhishek, “You could say it failed, but it also shares with the public that not everyone can be present here.”

“What we realized of course, is that for people who are currently working in the kitchen it's very difficult to participate. If you're working full time, there's no time. So then the question is: Who can afford to be here?” Ze zijn daarom altijd opzoek naar manieren om aan te sluiten bij de realiteit van de deelnemers. “We realized very early on that to get everyone together on a shared time for rehearsal is not possible. Some will have to work in the morning or evening, some have other jobs on the side. We have to be very flexible.”

Enkele betrokken en gemotiveerde deelnemers blijven langer aangehaakt en doen mee in vervolprojecten, vaak met een grotere rol of verantwoordelijkheid. Maar de meesten pakken na de intensieve samenwerking met Afra Tafri hun gewone leven weer op: “At the moment we are also designing this transition process. How do you get into this project and what is it to transition out? How can we extend our support and care. What can we offer?”

De aspirant acteurs die zich hebben aangemeld om mee te doen aan de locatievoorstelling lopen kriskras door de theaterzaal. Als Eline in haar handen klapt gaan ze tegenover iemand staan. De opdracht: voer een gesprek met elkaar in je eigen taal. Een kakofonie van stemmen klinkt door de ruimte. Er is geen touw aan vast te knopen, toch lijkt het er hier en daar op dat er contact ontstaat. Hoe verstaan we elkaar? Hoe kunnen we elkaar begrijpen zonder elkaars taal te spreken?

Eline en Romke willen uit hun eigen bubbel breken. "Het viel ons op dat het Friese Theater Landschap behoorlijk wit is. Dus niet echt divers. Dat zie je aan het publiek en in de mensen die deelnemen. Maar als we echt willen verbinden, dan moeten we dat doen met dat wat echt om ons heen speelt en leeft."

Ook de manier waarop de deelnemers aangeduid worden doet ertoe, ontdekte Romke: "We hebben heel lang gezocht naar de juiste woorden. Sommige woorden hebben een connotatie, zoals 'de witte Fries'... Dat maakt het ook direct een gesloten groep en het scherpt het wij/zij denken aan. Daar zit bij mij ook een soort ongemak. Hoe ga ik daarmee om?" Ook als het gaat om het aanduiden van 'de ander' is het zoeken: "We gebruiken nu de aanduiding van 'biculturele Fries'. Je wil niet dat mensen het gevoel krijgen van: ze komen bij mij, want ze willen een inclusie vinkje zetten. Want we werken echt vanuit nieuwsgierigheid. En ik denk dat de mensen die we om ons heen verzameld hebben dat ook echt zo voelen."

Eline vertelt hoe ze de deelnemers op het spoor zijn gekomen: "We zijn op zoek gegaan naar plekken waar mensen samenkomen. Zo kwamen we bij een familiehuiskamer terecht hier in Leeuwarden. Dit is vooral een plek voor nieuwkomers, maar ook mensen die al wat langer hier zijn komen er over de vloer. We mochten meedoen met een kookworkshop. We ontdekten daar dat je makkelijker contact legt via eten, dus dat werd voor ons het startpunt. We gingen op zoek naar verhalen over wereldgerechten. Via via kwamen daar reacties op. Zo is ons netwerk stapje voor stapje gegroeid."

"Je kunt het niet afdwingen dat mensen meedoen. Het proces van contact maken is deel van het werk. En komen ze opdagen als het zo ver is?" Ze organiseerden een serie 'Afhaalverhalen': bijeenkomsten in vijf verschillende Friese dorpen waar bewoners werd gevraagd om smaken en bijbehorende verhalen over gerechten te leren kennen van 'nieuwe' en 'oude' Friezen. Om het ijs te breken kregen de deelnemers vorken en messen die met elkaar verbonden waren door touwtjes. "Het was erg ongemakkelijk, het haalde mensen uit hun comfort zone."

CIRKEL

[Firma Draaijer&De Vries, Participatief]

"Het moeilijkst is het om mensen mee te krijgen."

Eline, Firma Draaijer&deVries

Wie stapt er in de cirkel?

Wie staat erbuiten?

Hoe bewaak je je integriteit?

Geef je verantwoordelijkheid aan een ander?

Er werd een samenwerking opgezet met Solidair Friesland, een organisatie die nieuwkomers begeleid. Ze zijn zich bewust van mogelijke frictiepunten in de samenwerking met deze participanten: "Ze kunnen zomaar worden overgeplaatst. Dus wat kun je van mensen vragen of verwachten? Sommigen hebben niets om handen, anderen hebben een gezin, werk of studies. Dus hoe richt je het in? Zie je elkaar in de avonden, tijdens vakanties?" Een medewerker van Solidair Friesland wees ze erop dat het belangrijk is om helderheid te geven en duidelijke afspraken te maken om teleurstelling of frustratie voor te zijn. "Realiseer je ook dat er culturele verschillen kunnen bestaan over het idee van een afspraak. Misverstanden en verschillen leiden tot ongemak. Je moet een vertrouwensband opbouwen. Zodra er vertrouwde is wordt het makkelijker."

Participanten leveren inhoudelijk materiaal voor de voorstelling. Zonder hen kan het niet, vindt Romke: "Het voelt als de logische stap om onderzoek te doen met mensen die dit hebben meegemaakt. We zijn zelf nieuwsgierig naar dingen als: hoe is het om een nieuw thuis op te bouwen? Of bijvoorbeeld: hoe vier je een bepaald feest binnen jouw cultuur?"

Daarnaast is het meedoen in het onderzoek en de productie een waardevolle ervaring, denkt Eline. "Je gaat het met elkaar ervaren. Voor deelnemers is het ook een proces waar het gaat over elkaar vertrouwen en vertrouwen opbouwen, met elkaar repeteren en bevriend raken. En een hele toffe ervaring met elkaar hebben die je nooit meer gaat vergeten."

Meedoen in een voorstelling kan best spannend zijn, daarom zijn er verschillende vormen van participatie. In de onderzoeksfase is alles nog vrijblijvend: "Dat is laagdrempeliger. Daar kan iemand ook gewoon instappen en meepraten. Iemand kan er ook voor kiezen zich aan te sluiten bij de kostuumgroep of het koor, om wel een gevoel te hebben er deel van te zijn maar in een minder uitdagende vorm." Daarvoor is het vooronderzoek ook bedoeld: zodat participanten hun plek kunnen vinden. "Natuurlijk is het voor ons ook een bron voor de artistieke inspiratie, maar het geeft ook ruimte voor de deelnemers om te onderzoeken wat ze willen doen."

Het gevoel van eigenaarschap groeit, naarmate deelnemers vaker mee doen met de projecten. Zo worden twee dames die meededen aan een eerder project nu benaderd als teamleden. "Destijds durfden we ze nog niet echt te vragen om verantwoordelijkheid te nemen, en dat vonden ze eigenlijk jammer. 'De productieleiding viel in dat project het laatste weekend uit en toen zijn zij in die rol gestapt. Zij hadden alles nog sneller en efficiënter klaar dan normaal en nu willen we ze vragen het horeca deel op zich te nemen en de verantwoordelijkheid daarvoor te dragen."

Contextueel
Artistiek
Participatief
Transformatief

VERVORMEN

Hoe verander je van vorm?
Welke kanten mag je op groeien?
Wat groeit er door?

TRANSFORMATIEF

Het beoogde resultaat is een uitdagende artistieke productie, voor een breed publiek, die een kritische reflectie bevat en aanleiding geeft tot nieuwe (handelings)perspectieven.

'Manifest voor participatieve kunstpraktijken', Hillaert en Trienekens (2015)

Momenten van experiment en onvoorspelbaarheid maken van sociale kunstprojecten een lerend proces. Transformatie gaat stapsgewijs en beweegt heen en weer tussen leren en doen. Voor transformatie is frictie nodig. Een sociale kunstpraktijk interrumpeert het dagelijks leven en introduceert andere manieren van 'zijn'. Ze vormt een ruimte waarbij uit het alledaagse kan worden gestapt, zonder dat het contact met de context verloren gaat. Sociale kunst "interrupt[s] the habits of seeing, thinking and doing in our formal society that is based on economic functionalism, technologic reasoning and mediatization of public relations." (Caris 2016) De projecten gaan op een zekere manier allemaal in tegen de norm. Mensen spreken elkaar niet? Wij gaan met ze spreken. Dit onderwerp mag niet bekritiseerd worden? Wij gaan het onderzoeken. Mensen weten niet wat er schuil gaat achter het eten op hun bord? Wij laten het zien. Waarom staat er spanning op? Welke processen

veroorzaken dat? Hoe kunnen we er mee interacteren?
Hoe kunnen we de kluwen ontrafelen?

Bishop (2006) beschrijft sociale kunst als een vorm van embody protest. Het is een middel tot "re-humanisations- or de-alienation", en het is dit politieke doel dat van sociale praktijken 'artistieke gebaren van verzet' maakt. "Therefore there can be no failed, unsuccessful, unresolved, or boring works of collaborative art because all are equally essential to the task of strengthening the social bond." Sociale kunstvormen kunnen gezien worden als een tegenbeweging in een neoliberale samenleving waarin kunst ten prooi is gevallen aan groei, competitie en extractie. Sociale kunstpraktijken zien zichzelf als bruggenbouwers op zoek naar verbinding vanuit zachtheid en toegankelijkheid. En juist in hun vermogen tot het slaan van verbindingen en bouwen van netwerken ligt hun transformatie kracht. Social practices "(...) have been teaching us how to occupy the margins while seeking alliances in centers of power (...)." (Angelottie et al, 2023, p. 25) De veranderkracht van radicale verbeelding is daarmee subtiel, waarbij gespeeld wordt met de zichtbaarheid van het werk als kunst, "while cherishing the invisibility of its political potential (...)."

Een sociale kunstpraktijk is constant in beweging en aan transformatie onderhevig. Het project ontvouwt zich gaandeweg en de makers leren door te doen. Dit proces van een *lerende kunstpraktijk* werd ten volste belichaamd tijdens Documenta 15 in Kassel (2022), waarbij de 'lumbung' leidraad was voor een alternatieve benadering ten aanzien van de economische, collectieve en duurzame aspecten van de kunstwereld. In dit pre-koloniale fenomeen wordt het oogstoverschot van gemeenschappen in Indonesië gezamenlijk opgeslagen (in een zogeheten lumbung), beheerd en gevierd ten behoeve van het toekomstige welzijn van de gemeenschap. Deelnemende kunstenaars werden uitgenodigd hun tijd, ruimte, geld, zorg, ideeën en kennis met elkaar te delen. Ook bezoekers kregen kans deel te nemen. Daarin kwamen veel elementen van sociale kunst samen zoals vriendschap, goed samenwerken, delen en voor elkaar zorgen in een groep.

Sociale kunstprojecten brengen beweging en transformatie. Ze (ver)vormen onze kijk op onze realiteit en kunnen ook ons toekomst-denken richting geven. (Angelottie et al, 2023)

Voor makers verschuift elke nieuwe stap het geheel van hun artistieke praktijk, ze leren door te doen. Dit geldt ook voor participanten wanneer ze nieuwe dingen over zichzelf en elkaar ontdekken. En voor de samenleving door de manier waarop het project resoneert en verandering op gang brengt. "By getting together in creative interaction and artistic experiment people can learn to understand who they are in relation to each other and discover their potential as public human beings," benadrukt Caris. (2016, p.13)

Voor succesvolle sociale kunstpraktijken zijn professionals nodig "die begrijpen wat er mogelijk is binnen de beperkingen van de context. Die voorwaarden scheppen voor de dubbele beweging van gezamenlijkheid en het openhouden van de mogelijkheid tot kritiek en daarmee voor verandering. (Trienekens, 2020, p.9) Ook tijd is een essentieel onderdeel voor transformatie. "The establishment of a situated and committed art project takes years—building relationships with the many constituencies involved, respectfully coauthoring processes involving multiple actors from different fields that bring the project into other realms, strengthening frameworks and terminologies, and enlarging networks while exerting influence on policymakers." (Angelottie et al, 2023, p. 22)

De ervaring die de projecten opleveren geven inzicht in wat er nodig is voor het project om nog beter te kunnen werken. De financiële frictie die wordt ervaren is daar een belangrijk voorbeeld van: Hoe gaat het project verder, wat ging er mis, welke inzichten zijn er opgedaan, hoe kan het anders? Transformatie vindt plaats door open te staan voor ontdekkingen. Myriam Vandenbroucke doet impactonderzoek naar kunst in onze leefwereld en stelt dat we niet alleen moeten kijken naar 'deliverables' maar ook naar 'discoverables': "[deliverables] toets je aan de hand van een indicatorenset, gebruikmakend van vooraf bepaalde databronnen. 'Discoverables' daarentegen verwijst naar dat wat zich aandient en ontplooit, bijvoorbeeld in een proces, ontmoeting of eindproduct, zonder dat je daar vooraf uitspraken over hebt gedaan en zonder dat je gericht gaat zoeken. Om 'discoverables' niet te missen moet je vooraf gevormde verwachtingen opzij zetten, oprecht náást een project gaan staan." (2024, p.14)

Rotterdam, 24 oktober 2024

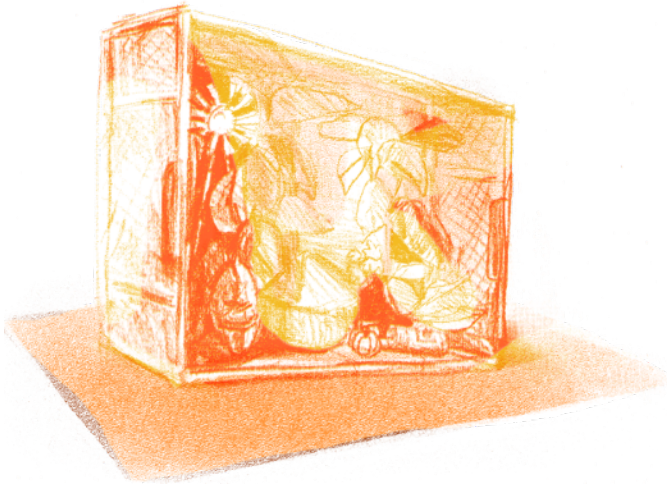
In de centrale hal van de bibliotheek in Bospolder-Tussendijk staat een fiets met aan alle zijden oranje kratjes gemonteerd. In ieder kratje zit een miniatuurcollectie van objecten, foto's en teksten, gemaakt door een buurtbewoner. Degenen die hebben bijgedragen worden officieel benoemd tot 'museumdirecteur' van hun krat. We staan met een klein clubje bezoekers rondom de fiets, waar Nicole de expositie officieel opent: "Heel leuk dat deze samenwerking mogelijk is met de bibliotheek. Het wijkmuseum is weer aangevuld met nieuwe museumdirecteuren. De banners zijn een beetje gekreukeld want ze hebben op de buurtcamping gehangen. Het regende zo hard!"

Eén van de kratjes is gevuld door Carlos. Hij woont al 37 jaar in Nederland en komt uit Curaçao. "Ik was net 18 toen ik hier kwam. Het was spannend, maar er ging een wereld voor me open. In al die jaren dat ik hier ben, heb ik mijn roots eigenlijk verloren. Vier jaar geleden overleed mijn vader, en op het moment dat ik daar weer aankwam was het alsof er iets in mij transformeerde: ik dacht, ik kan veel meer dan ik denk. Ik kwam terug in Nederland en begon te schilderen, te zingen, tuinieren." In het kratje bootste hij het eiland na, met veel ruimte voor de natuur. Bij thuiskomst begon hij planten te verzamelen in en rondom zijn huis. "Toen fietste er iemand langs die zei: 'Wij zoeken iemand in de buurt die betrokken is met het groen. Stichting Wijkcollectie kwam bij mij thuis, zo rolde ik erin. Ik zette de deur op een kier en ontmoette plotseling heel veel nieuwe mensen. Het is een soort sneeuwbal. Ik ben er dankbaar voor. Ik doe nu allemaal dingen die ik nooit gedacht had dat ik ze zou doen."

Stichting Wijkcollectie werkt met een klein team. Ze zijn flexibel en proberen het eigenaarschap bij de mensen in de buurt te leggen. Er is veel animo om iets te doen voor de wijk maar mensen weten nu meestal niet waar ze terecht kunnen. De projecten groeien langzaam, door een meanderende, wevende beweging raken ze met elkaar verbonden. Langzaam ontstaat er een infrastructuur in een wijk waarbinnen ze op een andere manier nadenken over het aanpakken van sociale cohesie en leefbaarheid. Stichting Wijkcollectie is er van overtuigd dat je met een zachtere aanpak meer kunt bereiken dan met 'meer politie' op straat. Dit is een beweging die tegen de stroom in gaat, naar verzachten in plaats van verharden. "Het voelt soms alsof we maar wat doen omdat we gebruik maken van onverwachte mogelijkheden en veel improviseren. Doordat je ergens bent

vang je iets op, en denk je, 'oh dat kan hierbij'. Een open blik hebben is belangrijk."

Door steeds meer mensen te betrekken probeert Stichting Wijkcollectie massa te genereren en voet aan de grond te houden. Aan de andere kant is het belangrijk de persoonlijke benadering niet te verliezen. Met deze langzame vorm van transformatie is het een uitdaging om de wind in de zeilen te houden. "Als ik ga kijken naar waar ik mij nou zorgen over heb gemaakt afgelopen jaar, zijn dat vooral financiële zorgen geweest. Niet alleen dat er niet genoeg geld is of komt om door te gaan, maar ook dat je dat allemaal in goede banen moet leiden en dat je overzicht moet hebben, wat je af en toe gewoon helemaal niet meer hebt. Dus de samenwerking met goede partners is daarin heel belangrijk en die vind je ook niet zomaar één, twee, drie. Dus dat is echt een frictie punt."

KRAT

[Stichting Wijkcollectie, Transformatief]

"Ik doe nu allemaal dingen die ik nooit gedacht had dat ik ze zou doen."

Carlos, deelnemer Stichting Wijkcollectie

Wiens verhaal wordt verteld?

Wanneer ga je tegen de stroom in?

Hoe houd je de wind in de zeilen?

Hoorn, 12 september 2024

In de kapel hangt een kluwen touwen vanaf het plafond naar beneden. Het zijn overblijfselen van een performance van kunstenaar Isabel Cordeiro, die drie maanden lang *artist in residence* is geweest bij Hotel Maria Kapel. Ze creëerde een performance met touwen en ijsblokken. Isabel had een vooropgezet plan ingediend, maar het groeide een andere kant op door de samenwerking met andere kunstenaars die ze had uitgenodigd en door de gesprekken en interacties die ze had met de vrijwilligers van Hotel Maria Kapel. Ook werd ze gegrepen door het water en het landschap dat Hoorn omringt. Bewegingen die ze uitprobeerde in het Markermeer vonden een plek in de lucht, aan de touwen.

Het was een intense periode, vertelt ze. Er gingen ook dingen mis: blokken ijs vielen naar beneden, vlak naast een van de performers. “A big part was about ‘not knowing’ en elke performance pakte anders uit: “You never know how you will fall onto the ropes.” Voor de deelnemende vrijwilligers was dit spannend: “It was a lot of experimentation. We kept learning, and as we learned it made it bigger and longer, more entwined.” De onvoorspelbaarheid van het echte leven sijpelt erin door. “You cannot control it, we are not in a bubble. The dripping of the ice blocks was also not something we were timing. Plus you can never experience the same thing twice. It is an organism. This is making art. There is a lot I cannot control, this is also what I love. Then we are really sharing.”

Kan het door de onvoorspelbaarheid soms mislukken? Volgens Inez van Hotel Maria Kapel is falen vooral verbonden met verwachtingen. Welke verwachtingen hebben zij van de kunstenaars, en andersom? En welke eisen stellen we aan onszelf? “Wat is mislukken? Benjamin Francis, dat is een kunstenaar wiens hele performance praktijk gaat over wat goed is en wat fout is en wanneer je een fout schrijft, en wie bepaalt dat dat fout is? Hij kwam binnen en hij zei bij het eerste gesprek: wat is de marge voor fout? Dat vond ik super vet, want ja, wat? Wat is falen? En je voelt zelf misschien als je gefaald hebt bij bepaalde dingen. En dat heeft te maken met welke verwachtingen je hebt.”

Onvoorspelbaarheid gaat gepaard met constante uitdagingen. “Mijn dagelijks werk draait om frictie, dat woord is echt inherent onderdeel van dit werk en ik vind het ook leuk. Ik ben ook trots als ik dan kan zeggen van ‘hey, we hebben het goed gedaan. Het was even lastig, maar uiteindelijk hebben we het goed opgelost met z’n allen.”

Inez probeert ruimte te creëren voor die onvoorspelbaarheid. Dat betekent ook financiële ruimte. “Ik wil dat kunstenaars zich daar geen zorgen over hoeven te maken. Ik zeg gewoon ‘hier is het geld wat je hebt en doe er wat mee!’ Ze hoeven ons niet te vertellen dit gaat het worden. Het is een residentie. Ze zijn al streng genoeg voor zichzelf, die kunstenaars.”

Eenzelfde flexibiliteit zou fijn zijn om bij de fondsen ook te voelen. “Ik ben altijd blij als fondsen niet oormerken. Sommige die zijn heel erg van: dit heb je gezegd, dus dit moet je precies zo doen. Je hebt ook fondsen die werken op basis van vertrouwen, dat vind ik eigenlijk veel mooier, want dan ga je uit van: nou hier heb je gewoon geld en we vertrouwen erop dat dat goed terecht komt, en we verspillen niet onze tijd en jullie tijd om op duizend manieren verantwoording te vragen.”

“Er moet wel zuurstof zijn” zegt Inez over deze financiële kant. Evaluaties zijn veel werk, voor kleine bedragen moet je net zo goed alles invullen en uitwerken. “We hebben voor 2026 een gat op de begroting, daar ben ik nu al mee bezig.”

KLUWEN

[Hotel Maria Kapel, Transformatief

“A big part was about *not knowing*”

Isabel, *artist in residence* bij Hotel Maria Kapel

Wat is onvoorspelbaar?

Wat is mislukken?

Welk vertrouwen heb je nodig? Van wie?

Rotterdam, 7 november 2024

“Blijf in karakter!” roept Cecilia vanaf de kant. Eén voor één lopen de verkleedde tieners als over een catwalk in een diagonale strook door de rommel op de grond. De muziek klinkt hard en opzwevend. “Je kan ook echt vallen, helemaal zo!” En Cecilia doet voor hoe het meisje dat een dronken vrouw speelt door haar knieën kan zakken. “We gaan het nog een keer doen, maar extremer, wilder, gekker. Dubbel zo heftig!!! Dramatisch!!” “Ik ben dramatisch, laat maar aan mij over!” zegt het meisje.

De ervaring die de jongeren op kunnen doen door mee te werken aan een performance, en door delen van wat zij zelf met Cecilia maakten terug te zien in de voorstelling werkt transformerend. Het moment dat hun ouders en docenten komen kijken is belangrijk. “Iedereen was ontroerd. De ouders zeiden: ‘Wauw, wat knap dat je dit hebt gedaan!’ En toen beseften ze wel dat ze echt iets hadden neergezet. Ook al wisten ze nog steeds misschien niet precies wat ze aan het doen waren.”

Voor een eerdere voorstelling werkte Cecilia samen met mensen die een verslaving hebben meegemaakt. “Eén van de deelnemers nam haar ouders mee naar de voorstelling. Ze had er nooit iets met hen over gedeeld, en ze greep dit moment aan om het gesprek te openen. Dat zijn mooie dingen, ook al is het maar één persoon, die ergens toch geholpen wordt. Dat vind ik al super.”

Cecilia wil mensen een platform geven om hun verhaal te vertellen. Voor een stuk over vrouwen ontdekte ze dat het voor veel deelnemers de eerste keer was dat ze zich over hun ervaringen uitspraken. “Ze wilden eindelijk een keer hardop zeggen wat er gebeurd was. Heel heftig. Dan voel je dat hier nood naar is, dat iemand gewoon de ruimte krijgt zijn trauma uit te spreken.” Kunst biedt begrip en troost, zegt Cecilia. Je voelt dat je niet gestoord en niet alleen bent met je ervaring. Zeker voor jongeren is dat belangrijk. “Dit gebeurt, en ja het is fucked up.”

Ze ziet zichzelf daarin als activistisch, ook met de huidige voorstelling Waste Me. “De personages leven te midden van een afvalberg. Daarin toon ik ook gedrag wat confronterend is om naar te kijken. Ze zitten in een wereld waaruit ze niet kunnen ontsnappen. Het is dystopisch en het gaat steeds maar door en wordt steeds intenser.” Toch kunnen bezoekers er ook hoop uit halen. “Mijn voorstellingen zijn best heftig en roepen heel veel emoties op als je ernaar kijkt. Het hangt van de persoon af hoeveel troost je ziet of voelt.

Het kan ook grappig zijn, maar wel in de vorm van sarcasme, black humor. Ook voor de spelers is het fysiek en emotioneel zwaar waar ze doorheen gaan.”

Om de sociale doelen te meten is een bepaalde openheid en begrip nodig bij de fondsen, vindt ze. En vertrouwen, dat je niet zomaar iets verzonnen hebt en het geld gebruikt voor iets anders. Maar, zegt Cecilia, de druk van het waarmaken van de ingediende plannen blijft toch aanwezig: “Er zit een soort druk in je achterhoofd, bijvoorbeeld: ‘er moet een presentatie zijn van al die labs’. Ik heb het gevoel dat het eigenlijk niet mag mislukken. Deze druk is ook een stuwende kracht. Je werkt ergens naartoe, maar daardoor verdwijnen andere dingen misschien uit beeld.”

Veel fondsen moeten van te voren aangevraagd worden, terwijl je niet altijd precies weet wat je gaat doen. Nu Cecilia Moisiso wat meer structureel geld heeft, proberen ze dat minder projectmatig te doen, maar meer te zoeken naar doorlopende lijnen, zoals bij de labs. “Zo wordt een participatief kunstproject een kunstpraktijk en minder een sporadische aangelegenheid. We kunnen er daardoor consequenter mee bezig zijn.”

Wanneer iets ‘af’ is, is niet altijd helder in een participatieve kunstpraktijk: “Theater maken is constant in beweging zijn, we doen niet steeds hetzelfde. Je kan een voorstelling niet twee jaar lang spelen... Nee, er wordt verwacht dat het is afgerond en je doorgaat naar de volgende. Het is een product en je moet laten zien hoeveel het heeft opgeleverd. Dat moet anders want je kan er zoveel meer uithalen. Waarom zit er een einddatum aan?”

ZWEVEN

[Cecilia Moisiso, Transformatief]

“Ik heb het gevoel dat het eigenlijk niet mag mislukken.”

Cecilia Moisiso

Hoe vind je houvast? Wat kan verzachten?

Wat is een gevecht? Wat kun je doorbreken?

Amsterdam, 3 december 2020

Abhishek, een Indiase kunstenaar en theatermaker die opgroeide te midden van het kastenstelsel, migreerde naar Nederland en liep ook hier direct tegen muren en discriminatie aan. Door zijn eigen ervaring om te zetten in een voorstelling, ontdekte hij hoe zijn ervaring een tool, of middel kan zijn om dingen in twijfel te trekken, dingen te veranderen. En hoe het delen van zijn verhaal een helende werking heeft op zichzelf en op anderen. Vanuit dat idee ontwikkelde hij Lacuna Kitchen, om ook anderen de kans te geven hun ervaringen via theater te onderzoeken en te delen.

Ook voor bezoekers is er een transformatie mogelijk, volgens Job: “We tend to say that people don’t go to a restaurant the same anymore, after they have been to a Kitchen Telling. Because there’s a different awareness about the kitchen. For certain about cleaning up.”

Voor de participanten is het heel verschillend wat ze eruit halen: iets nieuws leren, vrienden maken, schrijf- of spreekvaardigheden oefenen voor publiek... “For some people sharing their story gives an element of visibility. There’s an element of wanting to break the structures of the mundane life, to do something new, something fun, playful. It is a chance to participate in culture and arts, to build new connections.”

Er zijn constant situaties waarin dingen niet gaan zoals gepland, of zelfs mislukken, maar dat past bij Afra Tafri, wat ‘chaos’ of ‘a beautiful mess’ betekent. “I also believe that the word failure is a bit entangled with the word chaos. There is no chaos without failure.” Een experiment bij één van de gerechten faalde volledig, maar kreeg juist daarom een plek op het menu. “We wanted to make burgers with cassava and buckwheat. But it continued to fail and fall apart. And we realized that the cassava needed to be autonomous. So then we decided to make cassava chips. And give it the autonomous life. So while you’re eating, we say this is an unfinished dish, a failed experiment.”

Het werken met al deze verschillende mensen, van deelnemers tot publiek, is kwetsbaar en vraagt om een bepaalde veiligheid. Maar, een totaal veilige plek is niet haalbaar, volgens Abhishek: “I don’t think there is anything like that. There is not one particular safe space. We are all working towards a safer space.” Door een ‘(r)’ toe te voegen laten organisaties zien dat ze niet kunnen garanderen dat iedereen veilig is in de ruimte, omdat we nu eenmaal allemaal anders zijn en niet allemaal dezelfde behoeften en noden hebben. “And also we’re trying to help people to take their own agency in making themselves safer in their space. Often it’s a lot of times about this, initially. And of course things happen and you’re a victim. But there’s also a way of just feeling safer, good in yourself. With yourself.”

FRAGIEL

[Afra Tafri, Transformatie]

“The beauty is in engaging with people, with connection, with the learning, with creating a space where collaborations can happen. And where it cannot happen you cannot force it. It’s very fragile”

Abhishek, Afra Tafri

Wat is kwetsbaar?

Hoe verander je gedurende het proces?

Leeuwarden, 15 oktober 2024

Hoe dieper de projecten wortel kunnen schieten, hoe groter hun impact en transformatie kracht. Om die rol van transformator te vervullen, is de financiële frictie die de projecten ervaren een constante uitdaging.

Financiële stabiliteit en continuïteit biedt handelingsperspectief en transformatie gebeurt niet zomaar, het vergt tijd. Eline: “We zijn nu bezig met een meerjarenaanvraag bij de Provincie bijvoorbeeld. Met zoiets structureels kunnen we proberen een basis op te bouwen zodat we dit kunnen onderhouden en niet iedere keer opnieuw een nieuwe voedingsbodem moet vinden.”

In recente jaren krijgen organisaties vaker financiering voor meerdere jaren, waardoor ze meerdere projecten kunnen uitvoeren onder één paraplu. “Dan kun je meteen solide bezig gaan,” zegt Romke. Daarbij is het aanvragen van losse subsidies een tijdrovend proces. “En dan ook nog alle verantwoording achteraf, of er is een fonds niet blij omdat het nog niet helemaal rond is. Nou ja, dat is echt een drama.” Eline vult hem aan: “We zijn vaak helemaal op na al die aanvragen en dan verlies je soms wel een beetje de moed. Het gaat af van de tijd die je artistiek aan het project wil besteden. Uiteindelijk als het dan lukt geeft het ons weer genoeg energie, want hier doen we het voor.”

Soms krijgen ze minder budget dan ze wilden, vertelt Eline. “Dan moet je inhoudelijke aanpassingen maken. Daarin is het zoeken: hoe hou je het inhoudelijke doel overeind? Als je minder krijgt, moet je bovendien tussentijds terugkoppelen om de veranderingen in kaart te brengen, omdat je begroting lager uitvalt. Dan moet je de veranderingen weer bijstellen in je doelen, ook naar de andere fondsen toe. Wat ga je dan wegbezuinigen of wat gaat dan niet gebeuren?”

Iets wat aan transformatie onderhevig is past bovendien niet gemakkelijk in hokjes. “Voor het ene fonds licht je het artistieke deel meer uit, voor het andere het participatieve. Dat vraagt veel als maker om dat wat je gaat doen onder al die verschillende vergrootglazen te leggen. Je wordt soms best wel heen en weer geslingerd.”

“Inhoudelijk begrijpen fondsen dat het fijn is om meerdere jaren te financieren, maar zakelijk gezien merken we dat het soms ingewikkeld is omdat je bijvoorbeeld de begroting nog niet helemaal sluitend is, omdat we ondertussen ook nog aanvragen voor bijvoorbeeld het laatste onderdeel aan het uitzetten zijn. Ja, en dan merk je dat het bureaucratisch niet

altijd strookt of haalbaar is met de regels van al de verschillende fondsen. Dus dat is soms wel even zoeken, hoe past het binnen het systeem?”

Het is belangrijk dat een fonds meedenkt in het proces. “Bij het VriendenLoterij Fonds voel je openheid en je voelt je ook als maker gezien. Het fonds wordt dan ook menselijker. Ze denken hier en daar mee over het proces, niet alleen de financiële kant. Dan krijgt het fonds ook een gezicht voor ons. Het is dan laagdrempeliger om als er iets misgaat of anders loopt contact te zoeken.”

RAAM

[Firma Draaijer&De Vries, Transformatief]

“We zijn vaak helemaal op na al die aanvragen en dan verlies je soms wel een beetje de moed.”

Eline, Firma Draaijer&De Vries

Hoe breng je de financiële middelen bij elkaar?

Hoe creëer je stabiliteit?

Conclusie en
aanbevelingen

Conclusie

Uit de observaties en gesprekken met de partners die aan dit onderzoek meewerkten komen verschillende vormen van frictie en falen naar voren. Deze inzichten werden opgedaan tijdens het maakproces, te midden van het nog-niet-weten en zoeken.

1. Contextueel

De sociale kunstpraktijken in dit onderzoek bieden ruimte om een relevant maatschappelijk thema van binnenuit te onderzoeken en bevragen. Ze dragen daarmee bij aan bewustwording rondom relevante lokale en universele thema's en ambiëren een breed publiek aan te spreken. Er wordt gezocht naar aansluiting bij de belevingswereld van de participanten. Daarom vinden de creatieve partners het van groot belang degene over wie het gaat zelf aan het woord te laten en een podium te bieden. Ze spreken een specifieke lokale context aan en kruipen dicht op de belevingswereld van de participanten. Het podium om deze werelden te delen bevindt zich soms in het theater of in een cultureel centrum, maar wordt ook in niet-conventionele ruimtes opgetuigd: in een bouwput op het Friese platteland of onder een partytent in Lombardije. De projecten bouwen aan een steeds groter netwerk in hun buurt, stad of regio door zich te verbinden met participanten, publiek en andere instellingen en organisaties.

Grootste fricties:

- * De positionering van sociale kunstpraktijken in een groter netwerk vergt tijd en geduld. Zeker als de partner andere waarden aanhangt dan de omgeving, als er op meerdere plekken tegelijk gewerkt wordt of als het een klein team betreft dat alle ballen hoog moet houden.
- * Het is belangrijk helder te hebben wat de urgentie is van het project en hoe de aanwezigheid van de partners gelegitimeerd is in de specifieke context. Waar stappen de partners in en wat laten ze achter? Door hierbij stil te staan wordt voorkomen dat het project voorbij gaat aan onderliggende en aanwezige (machts)structuren en deze onbedoeld herhaalt.
- * Frictie kan ontstaan als het 'gewone' leven het artistieke proces interrumpeert, of wanneer dit dicht met elkaar verweven is. Het is hierbij belangrijk dat de partners heldere ethische waarden formuleren.
- * De partners werken aan onderwerpen die soms een taboe zijn in de maatschappij of waarop druk van buitenaf wordt uitgeoefend. Hoe verdedig je je standpunt? Hoe houd je je staande als het sentiment in de maatschappij om je heen een andere kant op waait en hoe zorg je dat de setting veilig is voor participanten om mee te doen?

2. Artistiek

Het artistieke element is voor bijna alle partners een belangrijke motor voor het doorlopen van een sociaal (maak)proces met participanten. Het einddoel van een performance, expositie of voorstelling biedt de noodzakelijke ruimte voor de verwerking van grote of juist heel persoonlijke thema's met behulp van verbeeldingskracht. Soms ligt de nadruk vooral op het creëren van momenten van contact, en vormt een bijeenkomst, wandeling, gesprek of diner de focus. Door samen iets te maken, zingen, improviseren, organiseren of onderzoeken ontstaat verbinding. Die verbindingen kunnen zich versterken juist als dat gepaard gaat met chaos, uitdagingen en andere fricties. De verwachtingen moeten soms bijgesteld worden door onverwachte wendingen in het proces. Iedere partner heeft daarin voor zichzelf een artistiek kompas en gevoel van regie, waarbij de deelnemers in meer of mindere mate iets kunnen inbrengen.

Grootste fricties:

- * Het proces en resultaat staan vaak op gespannen voet met elkaar, maar kunnen ook niet volledig zonder elkaar plaatsvinden. Zonder (sociaal) maakproces geen artistiek eindproduct, en andersom ook niet. Het zoeken naar balans tussen artistieke kwaliteit en sociale doelstellingen schuurt en gebeurt gaandeweg.
- * De kunstenaars zoeken naar manieren om (artistieke) verantwoordelijkheid te delen met participanten. Ze proberen daarin de artistieke ruimte of autoriteit los te laten dan wel te begrenzen, zonder de participanten een gevoel van eigenaarschap te ontzeggen of ze daarmee te overspoelen.
- * De artistieke verwachtingen van zowel de makers als de participanten levert soms frictie op. De mogelijkheid om te mislukken geeft ademruimte, maar is ook spannend. Hoe ver mag dat gaan? Mag het ook mislukken?
- * Hoe wordt de politieke waarde van zowel de artistieke kwaliteit en het proces in overweging genomen? Hoe gaan partners om met de input van deelnemers, als deze niet aan de artistieke eisen voldoen? Hoe kan artistieke kwaliteit begrijpbaar worden gemaakt voor de participanten?

3. Participatief

De partners zijn op zoek naar inbreng van participanten, of 'experts' van het thema, of dat nu scholieren, vrijwilligers, nieuwkomers of buurtbewoners zijn. De mate van betrokkenheid van participanten heeft veel invloed op het verloop van een project. Een belangrijke drijfveer om participatief te werken is het bij elkaar brengen van verschillende groepen die soms tegenover elkaar staan in de maatschappij.

Grootste fricties:

- * Het meekrijgen van deelnemers in de plannen en de input verzamelen waarop gehoopt wordt loopt niet altijd volgens plan. De start van de projecten is vaak moeizaam: de werving van participanten vergt tijd, en om mensen mee te krijgen is veel persoonlijke aandacht nodig. Voor de partners is daarvoor een geduldige, lange adem nodig. Het helpt als relaties gedurende een langere periode worden opgebouwd en deelnemers de kans krijgen vaker mee te werken.
- * Fricctie onder participanten doet zich voor in de vorm van ongemak of vervreemding tussen participanten, spanningen en vooroordelen tussen en over groepen. Juist deze confrontatie met 'de ander' binnen een geregisseerde, artistieke omgeving, maakt het mogelijk een ander perspectief te leren zien.
- * Het creëren van een veilige plek voor deelnemers is een uitdaging. Hoe zorg je dat iedereen zich veilig voelt?
- * De deelnemers krijgen een mate van verantwoordelijkheid voor het verloop van het project. Daardoor ontstaan verschillende verhoudingen en dynamieken in de groep, en wordt het team waarmee gewerkt wordt vergroot. Dit geeft de partners een dichtere verwevenheid met de lokale context maar brengt ook organisatorische uitdagingen met zich mee.
- * Het onderhouden van de relaties met participanten voor, tijdens en na afloop van een project doet een groot beroep op de partners. Doorlopende projecten waarbij de groep deelnemers zich langzaam uitbreidt geven hier meer bedding voor, omdat deelnemers op steeds nieuwe of verdiepende manieren betrokken kunnen zijn of blijven.
- * Het is belangrijk in het oog te houden hoeveel je kunt vragen van participanten en wat daar tegenover staat. Sommige partners besluiten een financiële vergoeding te bieden, zeker als het beslag legt op eventuele werktijd van deelnemers.
- * Er kan fricctie ontstaan als het project voorbij is en de participanten weer 'alleen' zijn. Er moet aandacht zijn voor de transitie voor participanten tussen deelname en afronding van het project.

4. Transformatief

De transformatieve kracht van sociale kunstpraktijken wordt geprezen en steeds vaker ingezet voor sociale vraagstukken. Het is echter belangrijk sociale kunst niet volledig te instrumentaliseren, en ook de artistieke kwaliteiten te waarborgen. Deze artistieke doelstellingen dagen de partners en deelnemers uit en bieden ruimte voor experiment en improvisatie in het maakproces.

Transformatie kan plaatsvinden op allerlei niveaus. Transformatie ontstaat bij de partners doordat inzichten die ze gaandeweg opdoen een plek krijgen en bepalend zijn voor hoe het project wordt uitgebouwd en ontwikkelt. Bij participanten ontstaat transformatie door de ontmoeting met elkaar, de kans die het ze biedt om een ander deel van zichzelf te verkennen en door het nemen en krijgen van verantwoordelijkheden voor het project. De partners werken allemaal vanuit een bepaalde zachtheid en openheid aan verandering. Ze proberen een veilige ruimte te bieden voor verbinding en de *agency* van participanten. Het opbouwen van die ruimte gaat stap voor stap en er is stabiliteit in financiële middelen voor nodig om dat te verwezenlijken.

Grootste fricties:

- * Hoewel de transformatie kracht van sociale kunst herkend wordt, blijft dit ook een ongrijpbaar aspect. Transformatie, bij participanten of makers, is niet direct voorspelbaar, meetbaar of tastbaar. Ook het effect van de projecten op de grotere maatschappelijke context is lastig te vangen.
- * Onvoorspelbaarheid in de projecten is een belangrijke factor. Er kan daardoor fricctie ontstaan tussen verwachtingen en resultaten. In deze ruimte voor experiment en liminaliteit kan echter ook verandering en transformatie ontstaan.
- * Het werken met veel verschillende mensen is kwetsbaar. Hoe de ervaring van participanten transformeert is heel persoonlijk en fragiel.
- * Transformatie is een langzaam proces en de tijd en ruimte die de projecten daarvoor hebben valt of staat met de beschikbare financiële middelen. Er zijn uitdagingen in het schrijven van aanvragen en het omgaan met afwijzingen. Het is een tijdrovende taak waarbij er meerdere fondsen tegelijk moeten worden aangevraagd die elk hun eigen eisen stellen en formats hebben. De projecten passen niet gemakkelijk in hokjes, en hebben daarbij ook niet altijd een helder begin of eindpunt. Wanneer het proces anders loopt dan gepland moeten alle betrokken fondsen weer apart op de hoogte gebracht worden. Als er een gat valt in de begroting heeft dat effect op de andere toezeggingen. Dit zorgt geregeld voor grote werkdruk en onzekerheid bij de partners.

Aanbevelingen

Sociale kunstpraktijken hebben ons veel te bieden, en de sociale, maatschappelijke en politieke gedrevenheid van kunstenaars en organisaties die kiezen voor deze vorm van werken zouden nog betere ontwikkelingskansen moeten krijgen binnen het kunstveld en de culturele infrastructuur. Het VriendenLoterij Fonds kan hier nog beter aan bijdragen, door haar rol ten volste te erkennen bij de ondersteuning hiervan. Het VriendenLoterij Fonds heeft een belangrijke taak om deze (financiële) ruimte te waarborgen zodat de partners zich kunnen ontvouwen en verdiepen als zowel artistiek als sociale kracht in de maatschappij. Daarbij is het van belang de autonomie van de partners te waarborgen, “zodat niet opdrachtgevers of financiers, maar kunstenaars en participanten samen beslissen waar het werk over moet gaan en op welke manier.” (Trienekens, 2020 p.9)

Hier volgen een aantal hoofdpunten die het VriendenLoterij Fonds in het vizier kan houden, doorzetten of onderzoeken bij het contact met en de ondersteuning van de partners:

◆ URGENTIE

Het is belangrijk de urgentie van sociale kunstpraktijken helder in beeld te hebben. Deze urgentie draagt bij aan de transformatieve impact die het project kan hebben op de lokale context. De partners kunnen hierin worden ondersteund door vragen te stellen, zoals: In welke context/ruimte stap je binnen? Waar draag je aan bij? Wat laat je achter?

Er is een voorkeur voor partners die zoeken naar meerstemmigheid in plaats van het persoonlijke verhaal van de kunstenaar centraal te stellen.

Vraag: wat is de urgentie van het project?

◆ TOEGANKELIJKHEID

De deelnemende partners zijn te spreken over de persoonlijke benadering van het VriendenLoterij Fonds. Dit draagt bij aan een warm en betrokken gevoel. Er is openheid en het fonds voelt menselijk, geven ze terug. Dit laagdrempelige karakter is een belangrijke voorwaarde om nog meer openheid te creëren om over momenten van frictie en falen in gesprek te gaan. In sommige gevallen is die er al: één van de partners geeft aan dat het contact zocht nadat de planning anders liep. Er werd meegedacht en dit geeft de partner vertrouwen dat ze terecht kunnen bij het VriendenLoterij Fonds als er iets niet lukt. De flexibiliteit met de richtlijnen wordt als prettig ervaren.

Vraag: Welke drempels naar contact kunnen verder verlaagd worden?

◆ GESPREK

Uitdagingen in participatieve kunst zijn er genoeg, de vraag is hoe er meer ruimte kan zijn in het subsidie traject om daar uiting aan te geven en op te reageren. Elementen als onzekerheid, onvoorspelbaarheid, wantrouwen, confrontatie, chaos en verandering zijn inherent aan het sociaal artistieke proces van lerende kunst. Door meer handvatten te bieden om dit gesprek te openen (bijvoorbeeld door gebruik te maken van de ‘Frictie & Falen’ kaartenset) kan het VriendenLoterij Fonds de projecten nog beter ondersteunen.

Vraag: Kunnen principes die ten grondslag liggen aan de lerende kunst praktijk ook worden geadopteerd door fondsen?

◆ MENTOR

Één van de partners geeft aan in eerdere periodes nauwer contact te hebben gehad met één van de programma managers van het VriendenLoterij Fonds en dat dit enorm hielp om zicht te krijgen op het proces en de doelen scherp te houden. Dit contact is er in recente jaren niet meer en dit gemis wordt als jammer ervaren.

Vraag: Hoe kan het VriendenLoterij Fonds deze ‘mentor’ functie vervullen, en daarbij de partners de kans geven om ook hun financiële en organisatorische kennis te vergroten en verstevigen?

◆ EENHEID

Partners geven aan dat de aanvraag en evaluatie procedures veel tijd kosten. Dit staat soms niet in verhouding tot de bedragen waar het om gaat. Daarbij hanteert ieder fonds zijn eigen format en zijn er vaak veel aanvullende vragen.

Vraag: Welke samenwerking kan er gezocht worden met andere fondsen die sociale kunstprojecten ondersteunen om gezamenlijk te zoeken naar één format, of aanvragen voor grotere projecten samen te honoreren zodat meer consistentie en verdieping van het werk mogelijk is?

◆ MEERJARIG

Door de nadruk te leggen op meerjarige subsidie plannen waarin ruimte is om meerdere projecten te verwezenlijken helpt het VriendenLoterij Fonds de partners in te kunnen spelen op onverwachte wendingen en vondsten en ruimte te creëren voor zekerheid, verdieping en verankering van de kunstpraktijk.

Vraag: Is het mogelijk deze nadruk op meerjarige subsidies verder uit te breiden?

◆ AFRONDING en DISCOVERABLES

Na het inleveren van de evaluatie wordt deze goed- of afgekeurd, maar volgt verder geen inhoudelijke feedback. Aangezien de evaluatie een enorme hoeveelheid werk is wordt dit als een anti-climax ervaren door de partners. Een goede gedeelde evaluatie helpt om leermomenten en momenten van frictie en falen te verankeren en met nieuwe inzichten door te bouwen aan de sociale kunstpraktijk. Niet alleen kan gekeken worden naar 'deliverables', maar ook naar 'discoverables'.

Vraag: Kan er meer aandacht besteed worden aan de afronding en reflectie vanuit het VriendenLoterij Fonds?

◆ FLUÏDE

Elke participatieve kunstpraktijk is anders, en brengt een unieke mix aan ingrediënten samen, van deelnemers, locatie, thematiek en artistieke vorm. Het is bijna onmogelijk deze in hokjes te passen. Deze diversiteit is de kracht.

Vraag: Kan het VriendenLoterij Fonds een fluïde format voor aanvraag en evaluatie ontwikkelen dat ruimte maakt dat recht doet aan de grote diversiteit van participatieve kunstprojecten? Hoe zou dat eruit kunnen zien?

◆ VERVOLG

Inhoudelijke aanbevelingen, vervolg vragen en suggesties:

- De verschillen in vorm tussen de partners zijn groot. Hoewel voor dit onderzoek het manifest van Hillaert en Trienekens houvast bood, is duidelijk dat deze indeling hier en daar wringt, en leggen de partners vaak na verloop van tijd de nadruk op één of meer van de vier aspecten. Welke andere indeling zou gehanteerd kunnen worden om de projecten nog beter naast elkaar te kunnen leggen en aan elkaar te verbinden?
- Wat gebeurt er met de inhoudelijke en organisatorische keuzes van de makers wanneer de schaal van het project groeit? Wat vereist dit en wat kunnen zij daarvan leren van gevestigde namen uit het sociale kunstveld?
- De focus van dit onderzoek ligt bij het perspectief van de partners, hun uitdagingen en leer momenten. Een beperking van het onderzoek zit in de geringe momenten van contact die mogelijk waren. Transformatie bij de participanten zou verder onderzocht kunnen worden door op verschillende momenten voor, tijdens en na afloop van deelname in gesprek te gaan.
- De partners hanteren veelal een zachte, verbindende aanpak voor het aansnijden van maatschappelijke thema's. Hoe verhoudt deze insteek zich tot een meer activistische invulling van sociale kunstpraktijken en welke ruimte zou het VriendenLoterij Fonds daarvoor wel of niet willen maken?
- Binnen de Nederlandse context betekenen frictie en falen in sociale kunstpraktijken wellicht iets anders dan daarbuiten. Welke uitdagingen bestaan er in het programma Cultuur Internationaal van het VriendenLoterij Fonds? Hoe bepalend is de maatschappelijke en politieke context waarin de partners opereren?

Referenties

- Angelottie, M., Lucchetti, M., & Wielander, J. (Eds.). (2024). *Visible: Art as policies for care – Socially engaged art (2010—ongoing)*. NERO Editions.
- Bang, A. H. (2016). The restorative and transformative power of the arts in conflict resolution. *Journal of Transformative Education*, 14(4), 355–376.
- Bishop, C. (2006). The social turn: Collaboration and its discontents. *Artforum*.
- Bishop, C. (2012). *Artificial hells: Participatory art and the politics of spectatorship*. Verso.
- Bourriaud, N. (1998). *Relational aesthetics*. Presses du réel.
- Caris, A. H. (2016). *The art of interruption: Concepts of art as a cooperative citizen practice driving cultural innovation and social change* [Doctoral dissertation, University of Groningen]. University of Groningen.
- Eschenburg, M. (2014). *Artificial hells: A conversation with Claire Bishop*. *Contemporaneity*, 3(1). <https://doi.org/10.5195/contemp.2014.113>
- Heijnen, E. (2015). *Remixing the art curriculum: How contemporary visual practices inspire authentic art education* [Doctoral dissertation, Radboud University Nijmegen]. Radboud University Nijmegen.
- Helguera, P. (2011). *Education for socially engaged art*. Jorge Pinto Books.
- Hillaert, W., & Trienekens, S. (2015). *Kunst in transitie: Manifest voor participatieve kunstpraktijken*. Demos vzw.
- Kester, G. H. (2004). *Conversation pieces: Community and communication in modern art*. University of California Press.
- Mace, M., & Ward, T. (2002). Modeling the creative process: A grounded theory analysis of creativity in the domain of art making. *Creativity Research Journal*, 14(2), 179–192. https://doi.org/10.1207/S15326934CRJ1402_5
- Marcus, G., & Myers, F. (Eds.). (1995). *The traffic in culture*. University of California Press.
- Meyer, D. (2023). *Wij in wording: Een analysemodel voor interculturele theaterprojecten*. Lectoraat Kunsteducatie, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.
- NEA Arts. (2014). *The art of failure: The importance of risk and experimentation*. *NEA Arts*, 2014(4), 3.
- Sansi, R. (2014). *Art, anthropology and the gift*. Routledge.
- Trienekens, S. (2006). Kunst en sociaal engagement: Een analyse van de relatie tussen kunst, de wijk en de gemeenschap. *Cultuur + Educatie*, 17.
- Trienekens, S. (2020). *Participatieve kunst: Gewoon kunst in moeilijke omstandigheden*.
- Trienekens, S., & Postma, D. W. (2010, Spring). Verbinden door te ontwrichten. *Boekman: Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid*, 82, 22–29.
- Tsing, A. L. (2005). *Friction: An ethnography of global connection*. Princeton University Press.
- Vandenbroucke, M. (2024). Impact voor onze leefwereld. In *Gift: Making space for art in transitions that matter* (p. 14).
- Visser, R. J. (2018). *Veranderend kunstenaarschap: De rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken* [Doctoral dissertation, Leiden University]. <https://hdl.handle.net/1887/66670>